

Maandblad voor architectuur en gebonden kunsten,
opgericht door het Genootschap „Architectura et Amicitia”
in samenwerking met de Koninklijke Maatschappij tot Bevor-
dering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten
B. N. A. — Orgaan van het Genootschap A. et A.

Redactie

R. Blijstra, Letterkundige
Prof. M. F. Duintjer, Architect
E. F. Groosman, Architect
B. Hendriks, Wandschilder
Auke Komter, Architect
J. Schipper, Architect
J. A. Snellebrand, Architect/Dir. Academie van Bouwkunst
Arthur Staal, Architect
B. B. Westerhuis, Architect

Redactie-secretaris

G. Boon, Architect

Corresponderend redactielid:

A. C. Nicolai, Architect

Redactie-Secretariaat: Keizersgracht 546, A'dam-C., Tel. 34613

Voor de ondertekende artikelen dragen de schrijvers verant-
woordelijkheid, ook wanneer het leden van de redactie betreft.
Overname van artikelen, foto's en tekeningen is slechts ge-
oorloofd met toestemming van redactie en uitgever en dan
nog slechts met bronvermelding

Voor advertenties wende men zich tot de uitgever

Uitgave en administratie: G. VAN SAANE, Keizersgracht 546
Postbus 1170 - Amsterdam-C. - Telefoon 36186-34613

FORUM

Veertiende jaargang No 5 (juli 1959)

Inhoud van dit nummer:

GKf

Introductie
Glas
Ceramiek
Weven
Tapijten
Gordijnstoffen

Wim Crouwel:

De vkgroep Grafici in de GKf

H. Stolle:

Pro Memorie

KRONIEK

Boekbespreking

Typografische vormgeving: G. Boon, Architect

Omslag: Wim Crouwel

De foto's in dit nummer zijn van:

Eva Besnyö: pag. 142, 143

Corel Blazer: pag. 159/5

George Braun: pag. 134

Doeser: pag. 146/9

Jan Heeres (Glasfabr. Leerdam): pag. 130—132

International Textiles: pag. 145

Henk Jonker (Particam): pag. 136, 137/10

J. d' Oliveira: pag. 135/5, 158/2 en 3

Cas Oorthuys: pag. 144/1

Archief De Porcelayne Fles: pag. 138—141

Ed. Suister: pag. 144/2

Archief Iep Valkema: pag. 133

Jan Versnel: pag. 135/4, 158/1, 160—163

„FORUM” verschijnt met 12 nummers per jaar

Abonnementsprijs f 24.— per jaar
franco per post bij vooruitbetaling te voldoen

Voor België Frs. 400.—

Prijs van dit nummer f 2.50/B.frs. 40.—

Niet door het materiaal op zichzelf, is vorm slecht,
middelmatic, goed of uitstekend, ook niet door het
ambachtelijk- dan wel het gedeeltelijk of geheel
gemechaniseerde gereedschap op zichzelf.

Het hoe en het waartoe doet het hem.

Met de hand en gereedschappen kan méér, maar ook
mínder, dan met behulp van machines.

Gemechaniseerd kan méér, maar ook minder, dan
met gereedschappen in de hand. Gewisst wol

Ambachtelijk gemaakte dingen kunnen nieuw zijn,
springlevend en voor onze tijd, industrieel vervaar-
digde dingen kunnen dor, oudbakken, voor eer-
gisteren, liever nog voor nimmer zijn en andersom.

Ambachtelijke kunstenaars, die zich blind kijken op
dat minder van de machinale vervaardiging, zonder
oog voor het méér, hebben in hun bezig-zijn met alle
sociale en economische problemen die hen in hun vak
bedreigen, een heel belangrijke stimulans van deze
tijd, voor hun ambachtelijk werk gemist. Zullen zij
voor vandaag iets kunnen maken dat dúídelijk is??

Of spannen zij de G.K.f., vooral om de K in die drie-
klank, voor hun, met wat haveloze en onduidelijke
producten geladen, karretje?

„Industriële vormgevers”, „ontwerpers”, die doen
alsof zij met hun rug naar het ambachtelijke toege-
draaid kunnen „vormgeven”, moeten telkens wel zeer
inconsequent zijn in het creatief proces.

Kunnen zij anders dan gefrustreerde dingen maken,
die tot helemaal niets verplichten? Modern!, nieuw
voer, dat door het nieuwe maecenaat, het bedrijfs-
leven, graag wordt uitgedeeld.

In culturen achter ons maakt het handwerk het
mogelijk, twee realiteiten in één ding te verenigen
zonder opzettelijkheid. De realiteit van het gebrui-
ken, de functie sec, en de realiteit van de religie, de
droom, de muze of hoe men het wil noemen.

Door de komst van de machine is in het creatief proces tot nu toe de beeldend begaafde, de magiër, de ziener meestal streng en ver gescheiden van de functionalist, de uitvinder, de constructeur, de technicus. Ieder naar eigen aard, en in een eigen gebied, verhevigd duidelijk bezig.

Deels zijn machines een soort nabootsers van handelingen van de mens, tot beeldende creatie moeizaam in te schakelen, als vermenigvuldigers ten hoogste, en dat is voor onze tijd heel wat. Voorts is het vèr over de menselijke handelingen heen, wat met machines kan worden tot stand gebracht; wij speuren naar goed en gevaar. Is kunst een toepasselijke term?

De dingen werden meer elementair, uit het materiaal, het werkproces, het creatief proces, om hun functie, in de ruimste zin, in compleet menselijke zin.

Functioneel ook is het beeld, het schilderij, dingen los van het menselijk handelend gebruiken, er hoeft niets in of niets mee, zij zijn nodig als brood.

Duidelijker werd de gehele realiteit van de kunst.

Binnen de G.K.f. moeten mensen werken, die naar alle kanten kijken en relaties onderhouden. Daarom is de plaats van de ambachtskunst in de G.K.f. géén vraagstuk of uitsluitend een vraagstuk van kwaliteit. Ieder moet er voor zich uit kunnen maken waarvan hij het meest gediend is.

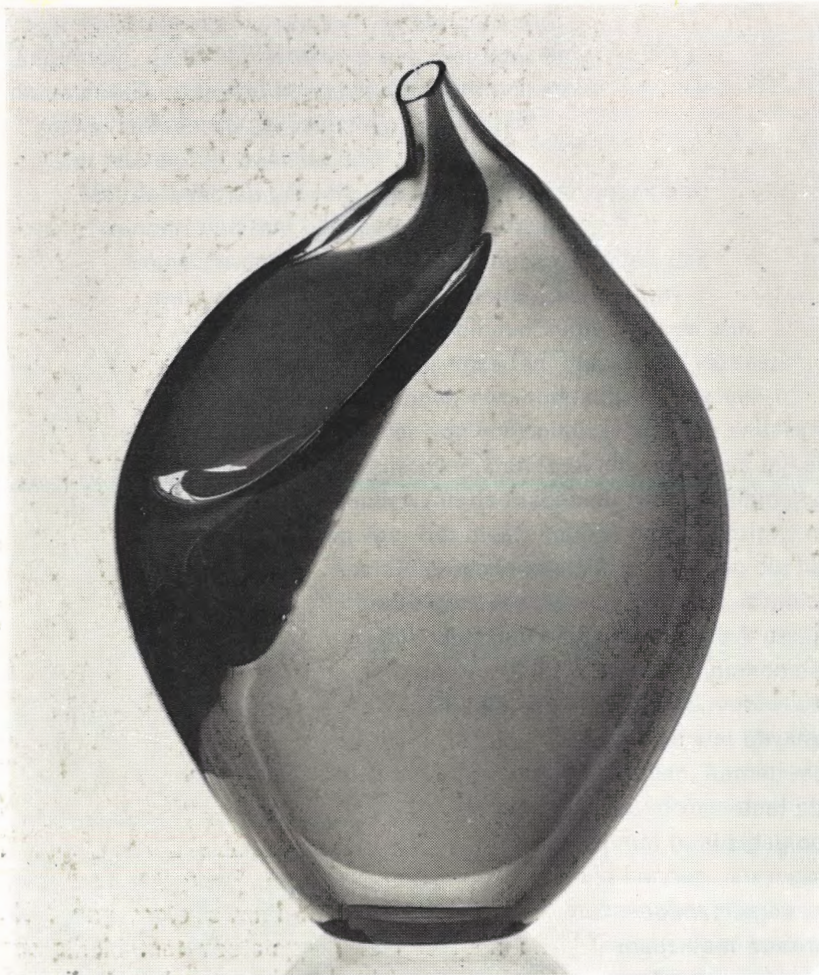
Van een handgeweven kleed met beesten of vlekken, dan wel van een dito naar de mogelijkheden van de machine vervaardigd, van een pot met onvervalste deuken van duimen of van een dito, in tweeën gaaf gegoten, van een stoel, uit geheel machinaal gemaakte onderdelen machinaal gemonteerd, of van een dito, in was geboetseerd en in brons gegoten.

Lijstje voor alle mogelijke aanvullingen vatbaar.

Als maar niemand denkt te kunnen uitmaken waarvan men het meest gediend is.

Onder bepaalde omstandigheden en naar hun eigenlijke strekking van alle op zijn tijd gediend blijft,

Wim Brusse

„Het experiment rust in Leerdam nooit. Het bracht de Unica, een stimulans voor de ontwikkeling der industriële vormgeving en tevens vaak voldragen scheppingen van ambachtskunst op zichzelf.

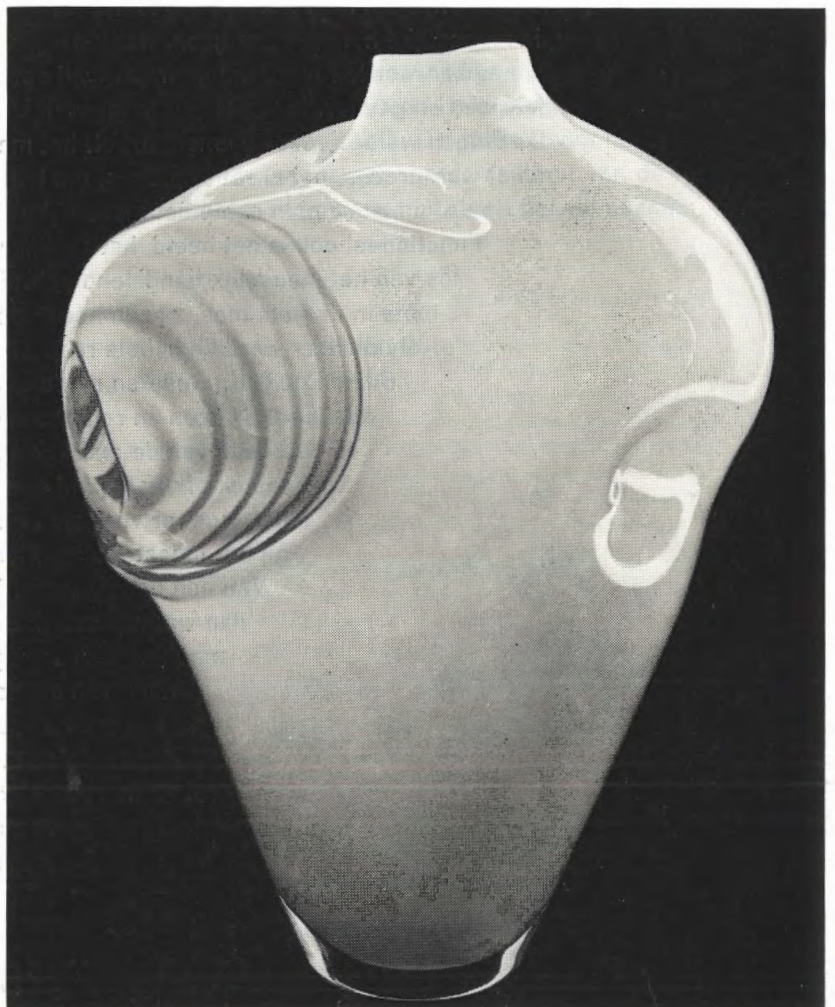
Het experiment beoogt de uit het ongekende opkomende vormwil vrij te maken tot ruimte-veroverende werking.

Dan wordt de in de ruimte gevangen beweging geen moment, doch wezenlijkheid. De gegrepen abstractie blijft niet iets uitgedachts, doch wordt ritme.

De nimmer-aflatende vormwil der natuur - die soms onder buitengewone omstandigheden, samenwerking van elementen en tijd zelve, het voldragene schept - wordt poëtisch gebonden in het materiaal.”

A. D. Copier

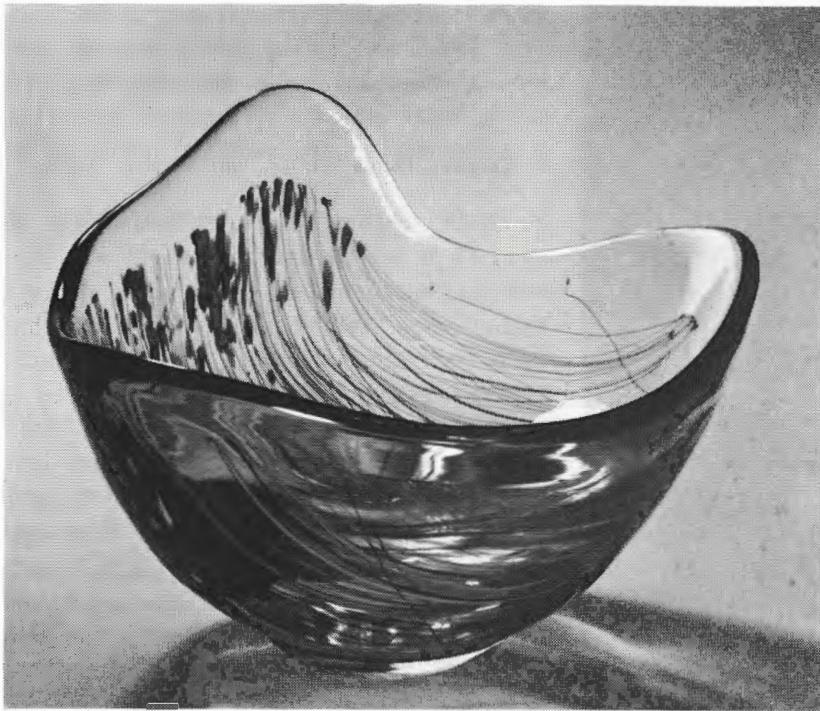
1

2

1 Leerdam unica Ontw. A. D. Copier donkerblauw met groen h. 43 cm

2 Leerdam unica Ontw. A. D. Copier

3

4

"De kip, die een ei legt
is zich haar creativiteit nauwelijks
bewust.
Het valt aan te nemen,
dat zij de ovale vorm als de
meest expressieve beschouwt,
maar zij zal
daar wel geen probleem van maken.
De glaskunstenaar onderscheidt
zich in zoverre van de kip
dat hij het kakelen
aan anderen kan overlaten."

Floor Meijdam

5

3 Leerdam unica Ontw. F. Meijdam

4 Sherry-stel Ontw. F. Meijdam

5 Servies „Narciso" Ontw. I. A. M. Gianpietro

6 Schaaltje, gedecoreerd met diamant-gravure
Ontw. en uitv. W. Heesen

7 links Gegraveerde vaas Ontw. W. Heesen
rechts Vaas Ontw. G. J. Thomassen

8 Servies „Patma” Ontw. Iep Valkema Kristal

9 Leerdam unica Ontw. Iep Valkema Kristal

De uitspraken van de glaskunstenaars werden ontleend aan een enige jaren geleden als nieuwjaarsgeschenk van Leerdam aan zijn relaties, verschenen boekje: „Achter de ovens van Leerdam”. Een uitgave die alom bewondering wekte, niet alleen om het breken met de traditionele nieuwjaarsgeschenkalender, maar vooral door de verzorging en lay-out.
(Vertaling: „Behind the furnaces of Leerdam” „Hinter den Oefen von Leerdam” „Derrière les fours de Leerdam”)

6

„Het ongerepte strand dwingt ons zijn ongereptheid met voetstappen te bederven en aan zijn functionele schoonheid iets van onze menselijke irrationele grilligheid toe te voegen.

Zo heeft de mens de eeuwen door gekrast, gehakt en geschilderd in eindeloze ornamentale variaties.

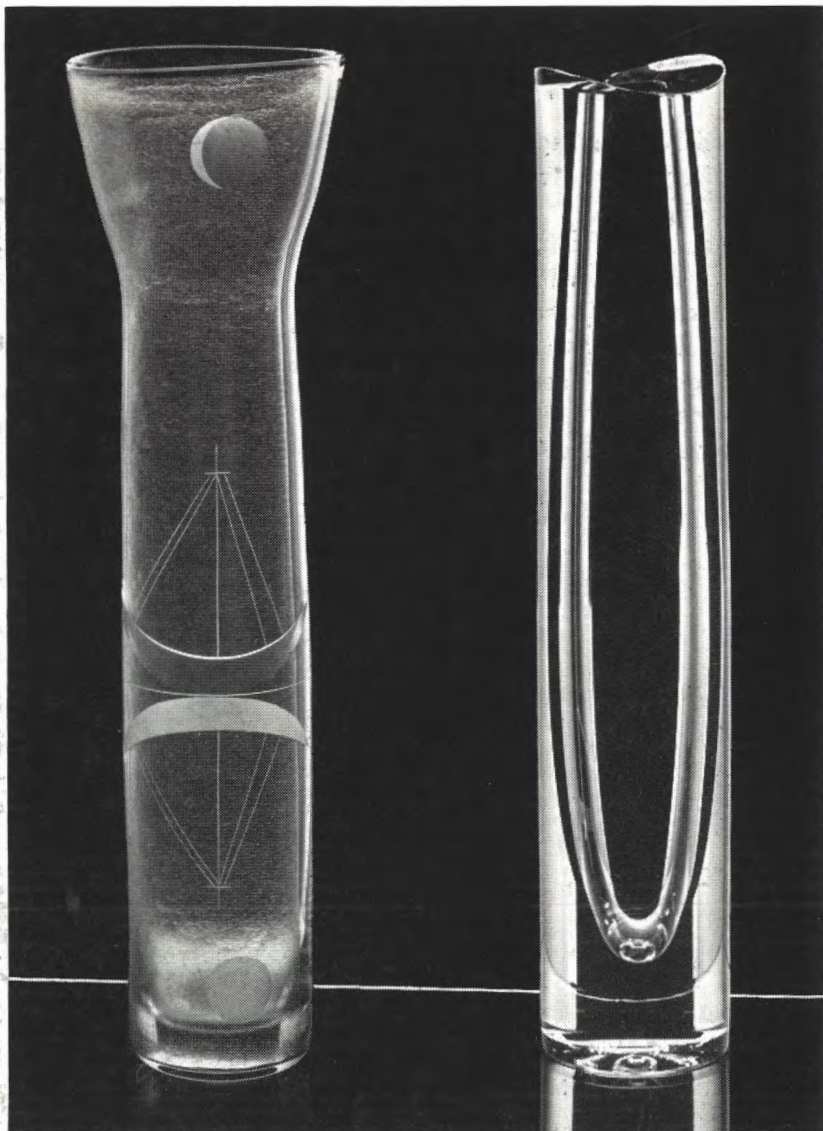
Het verlangen naar speelsheid, de neiging de materie te verrijken is een biologische noodzaak.

In onze tijd schakelt de machine de voedingsbodan voor het ornament uit. De intuïtie voor de juiste samenhang van materiaal en vorm is verloren gegaan en de mens met zijn verlangen naar spel komt niet meer aan zijn trekken.

Wij zoeken een oplossing voor dit probleem in een hernieuwd materiaalbelevan. Wij ontdekken de creatieve macht van het materiaal zelf. De geheimen van het glas komen aan het licht door de kras van een diamantstift, de snit van een slijpsteen of de inwerking van zuren.

Niet de van buiten opgelegde versiering, maar de versiering uit het materiaal zelf, tegen de achtergrond van de levenshouding van de ontwerper, zijn filosofie, zijn idealen.”

Wim Heesen

7

„Het werken met leerling-glasmakers aan de oven bevordert het gezamenlijk leren omgaan met de vurige smelt, het spelen en het fantaseren om met de ontwikkelde mogelijkheden ideeën tot uitwerking te brengen.

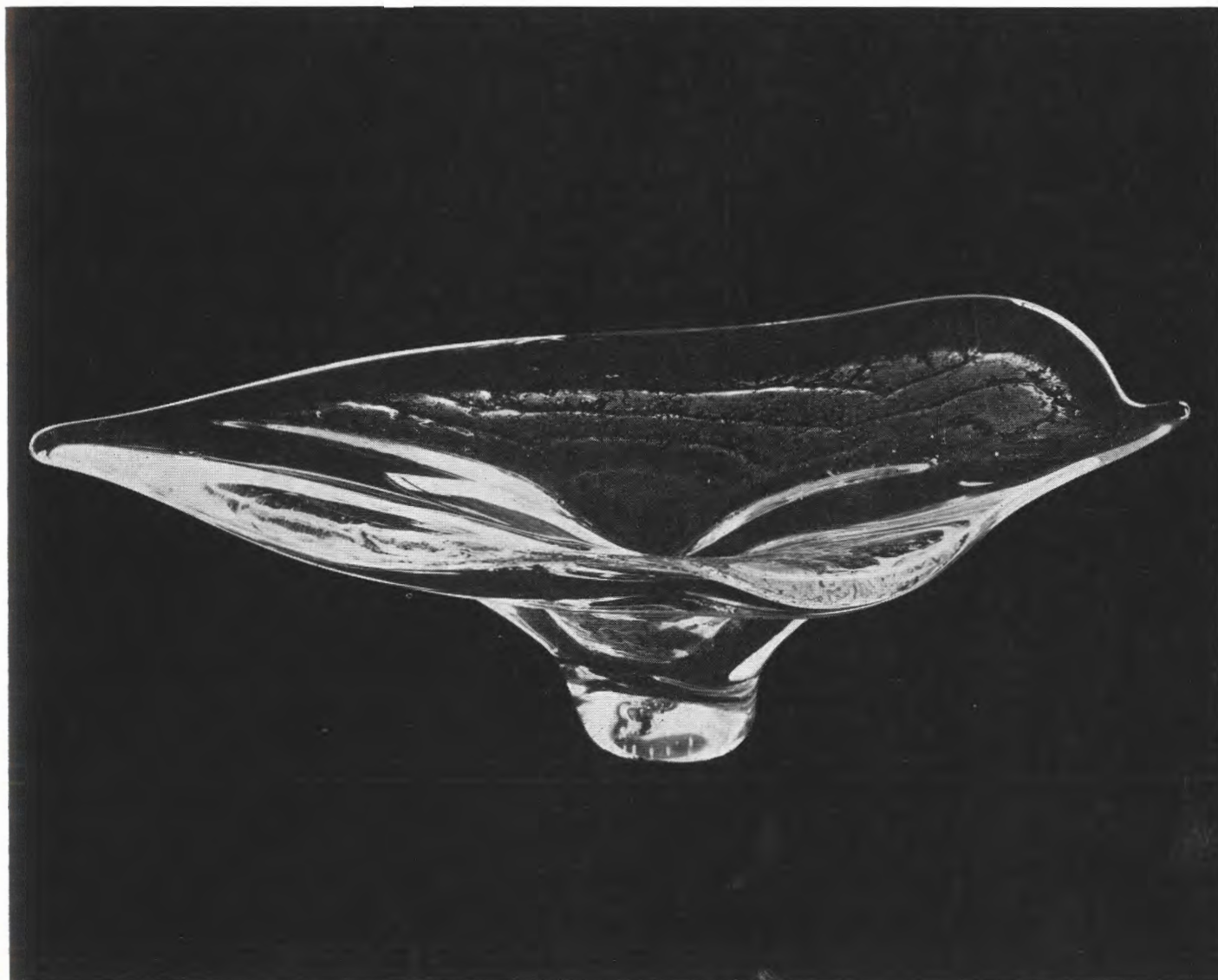
De uiterlijke behendigheid om met het gloeiende glas te werken gaat zich paren aan een intuïtief gevoel voor het materiaal en een onderbewust besef van verhoudingen, oppervlakte-spanningen, ritmen, contrasten, alles té zuiverder naarmate men vergeet hoe het werd aangeleerd. Aangeleerd door bewuste analytische studie dezer elementen, zowel langs grafische weg met tijd voor bespreking en overdenking, als aan de oven in direct contact met de gloeiende massa.

De invloed van zodanige arbeid verandert het hele bestaan van de jonge mens: hij wint een vreugde, die blijvend is, hij is creatief geworden met het overwinnen van de techniek”.

Iep Valkema

8

9

Ceramiek

Edmond Bellefroid heeft naast zijn bekende verfijnde ontwerpen voor de porseleinfabriek Mosa te Maastricht, de serie „mosa-select", een reeks hotelporselein ontworpen, dat tijdens de duur van de Expo 1958 in het ontvangstcentrum van het Nederlandse Paviljoen gebruikt is als test, ter beoordeling van breuk bij intensief gebruik: haarscheuren, e.d.

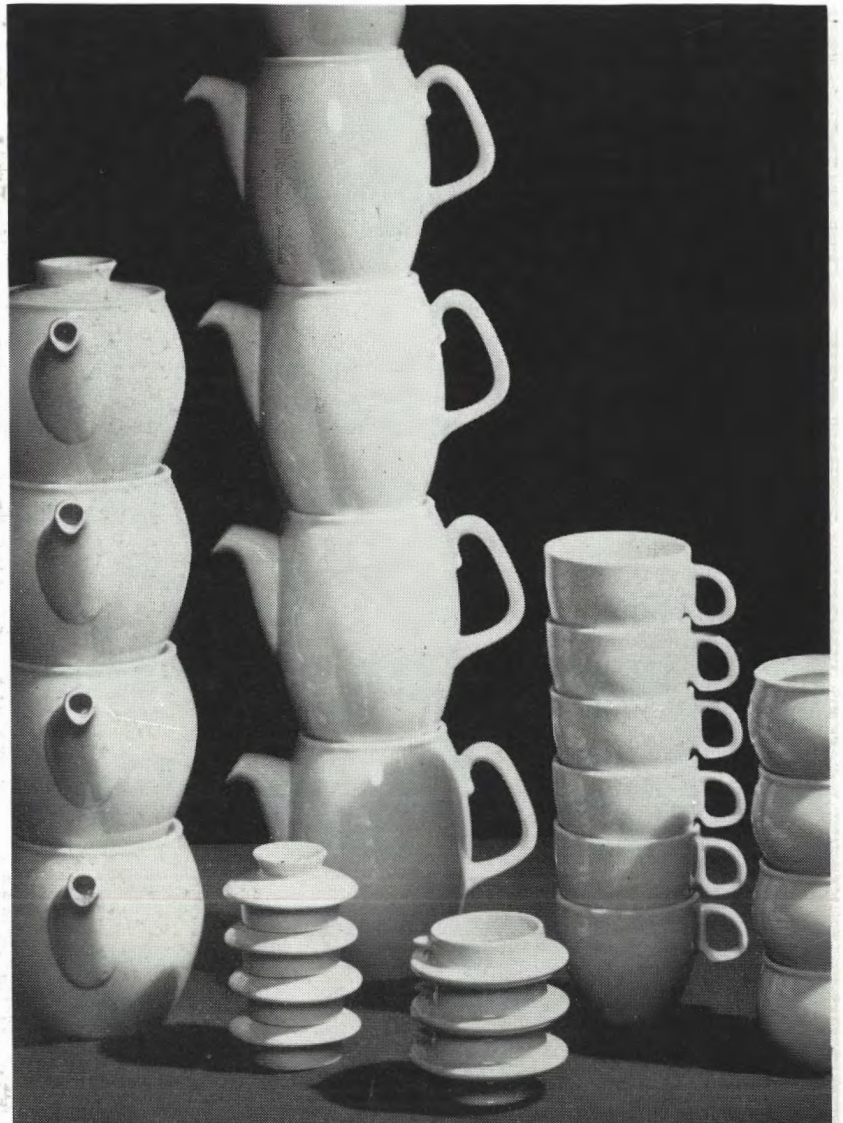
Een bijzonderheid is vooral de mogelijkheid tot stapelen.

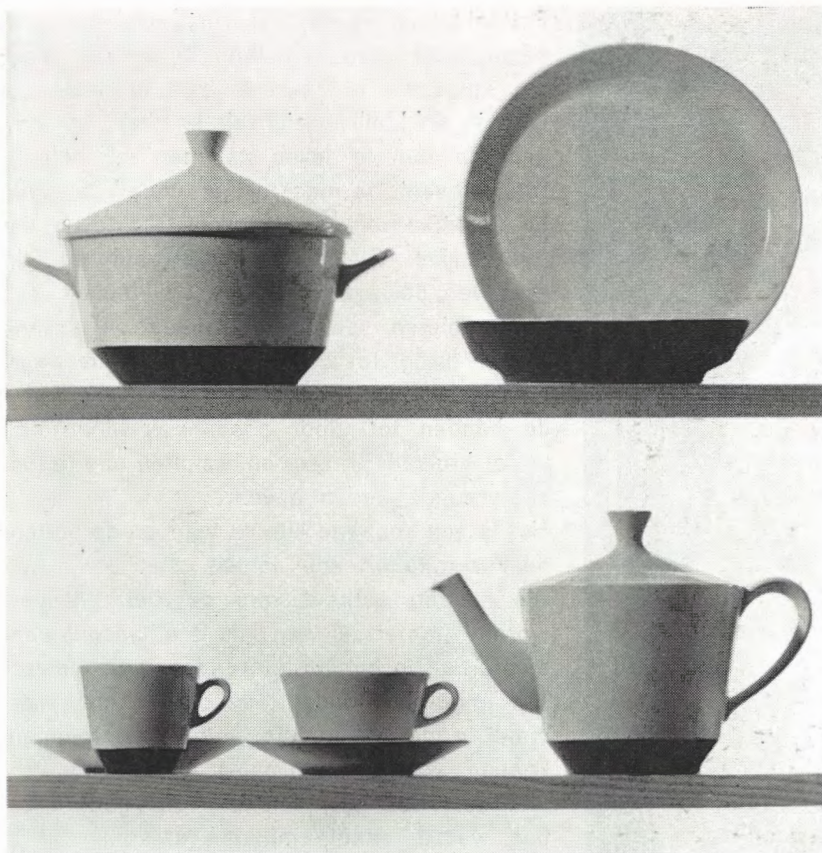

1 Koffieservies Noblesse Ontw. Edm. Bellefroid
Wit porselein „Mosa" Maastricht

2 Hotelporselein Irma, voor het ontvangstcentrum
Ned. paviljoen Expo '58

3 Stapelbaar hotelporselein Irma Ontw. Edm.
Bellefroid „Mosa" Maastricht

4 5

Het Jubilant servies heeft als basisvorm de zich openende cylinder. Hierdoor neemt dit servies verrassend weinig plaats in.

Het is gemaakt van een gesinterde porseleinachtige massa, die in Amerika „Vitreous China” heet.

De naam „Jubilant” symboliseert het vormkarakter, de „voldoening” in het bedrijf van „Fris” te Edam en de gevoelens van de ontwerper W. H. de Vries.

De vazen van W. H. de Vries hebben als leidend principe: „bloemen moeten er zich in thuis voelen!”

Jubilant Servies

Uitv. Keram. Ind. Fris Edam

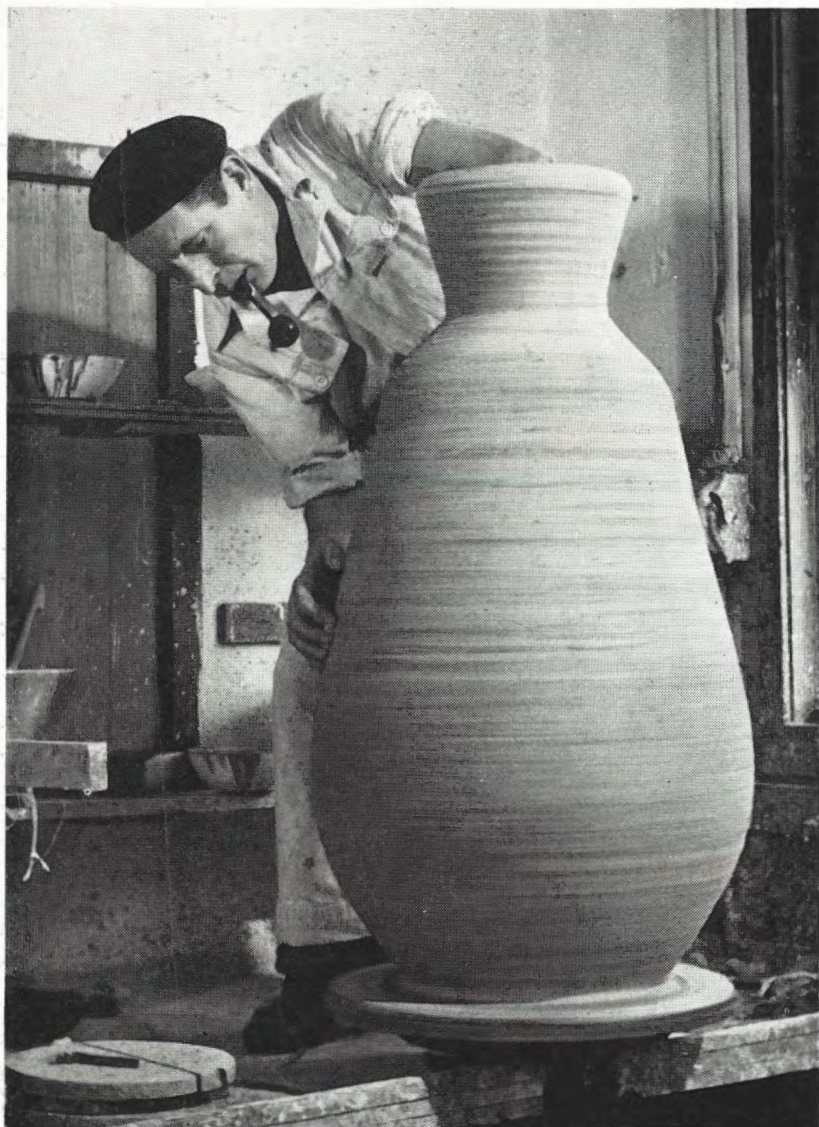
ontw. W. H. de Vries GKf

4 Enige onderdelen van het nieuwe servies Jubilant
Ontw. W. H. de Vries Keramische Industrie Fris Edam

5 Bloemvazen Ontw. W. H. de Vries Keramische
Industrie Fris Edam

6 Aardewerk theepot en vuurvast materiaal Ontw.
Zweitse Landsheer Goedewaagen Gouda

7

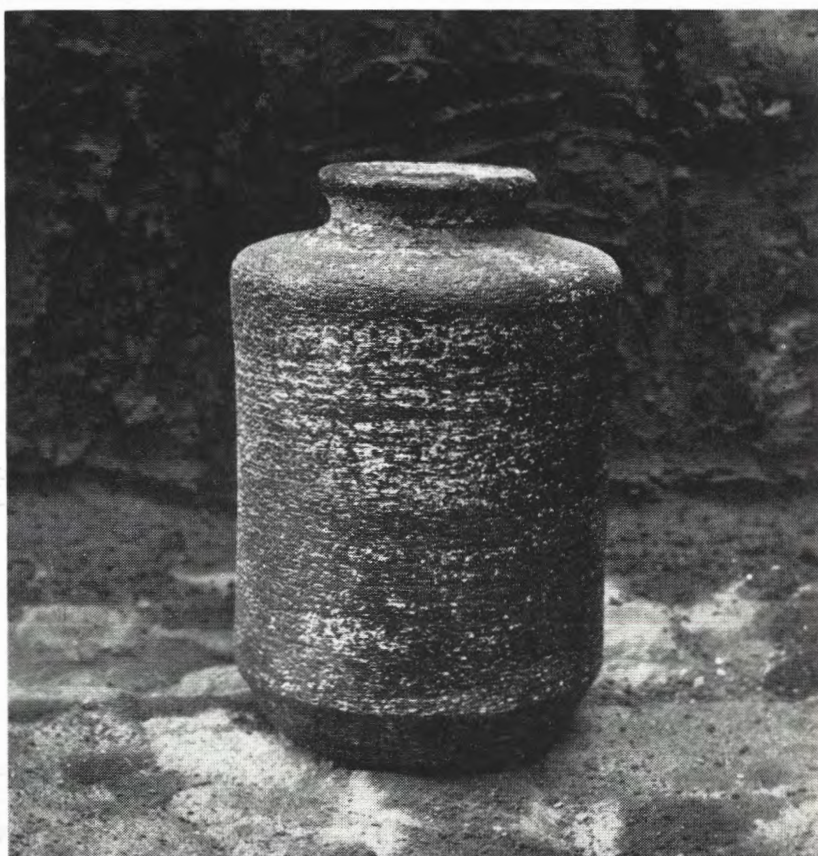
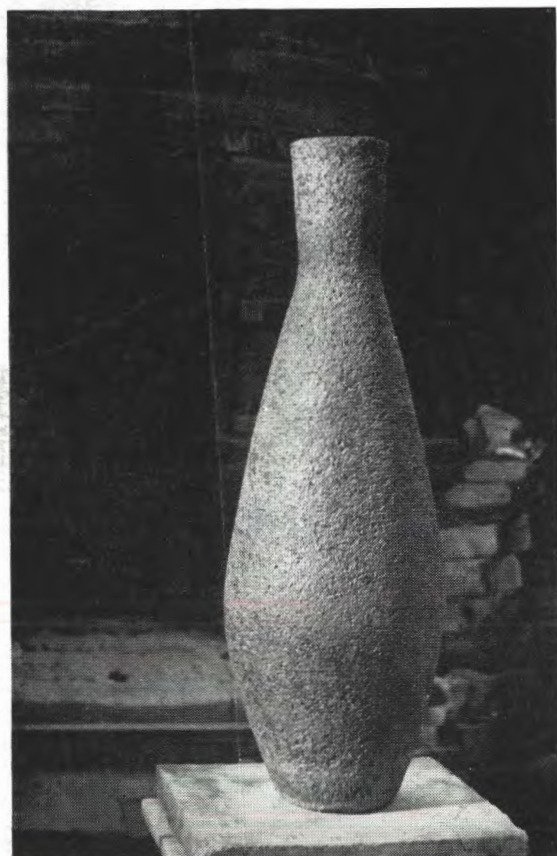
Pottenbakken is een heerlijk vak, een ambacht waar men jarenlang in werken moet om enigszins in staat te zijn in materiaal vormen en kleuren zichzelf te uiten, om aan anderen door te geven wat men zelf beleeft. Die belevens is meestal „vreugde”, vreugde en dankbaarheid om en voor het leven dat ons omringt. Dit leven is een weelde en rijkdom van beweging, vormen en kleuren.

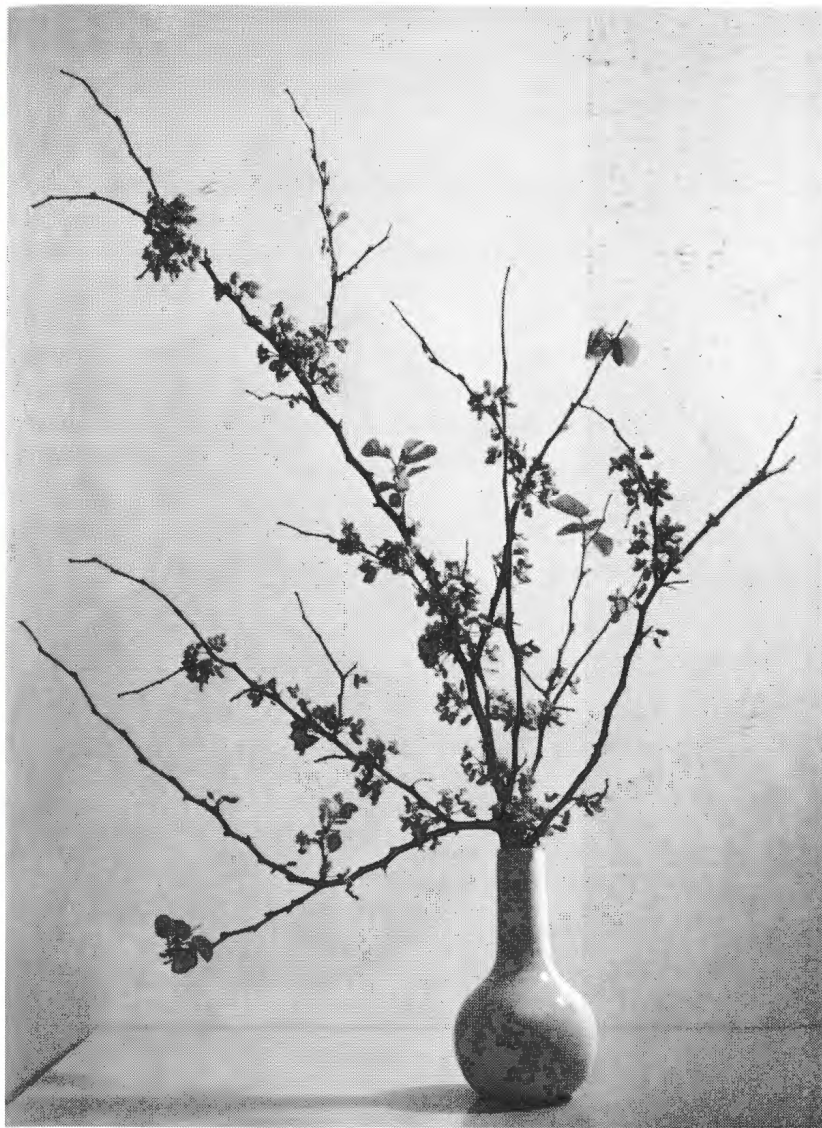
Het genieten van zoveel goede en schone dingen dringt tot werken en de klei, de weerbarstige en toch gewillige klei, groeit onder de handen tot, door gespannen lijnen omvatte kruiken, vazen en schalen die anderen vreugde moeten geven.

Het is een spel van klei en vuur en de pottenbakker mag dit spel leiden.

We hebben eerbied voor de klei, het verwordingsmateriaal van het stollingsgesteente graniet, in honderdduizenden jaren gewassen en uitgespoeld uit de bergen en verzameld in de dalen. We mogen dit mengen, kneden, walken en draaien tot simpele vormen en door het laaiende vuur gehard zal dat, wat in enkele minuten ontstaat, tot in alle tijden steen blijven, onaantastbaar hard materiaal. Al die tijd zal het vertellen van de mens die het maakte en van de tijd waarin hij leefde.

Inleiding van Meindert Zaalberg voor de catalogus van de expositie „klei en vuur” in het stedelijk museum te Amsterdam voorjaar 1958.

10

11

7 Draaien van grote vaas

8 Vaas in grove chamotte steen h. 110 cm Achtergrond vlamoven

9 Vaas in hoogvuur steen h. 40 cm

10 Porseleinen bloemenkruik h. 35 cm

11 Vaas Glazuursgraffitto in mat blauw en wit met zwarte lijnversiering h. 75 cm Ontw. Jan Oosterman

12 Coupe Glazuursgraffitto Ontw. Jan Oosterman

Alles van Potterij Zaalberg

12

13

14

15

16

De Koninklijke Delftsch-Aardewerkfabriek „De Porceleyne Fles” te Delft, daterend uit 1653, heeft nu sinds drie jaar een experimentele afdeling. Deze afdeling, onder leiding van Theo Dobbeltmann en Iep Valkema, heeft niet zo zeer een winstgevend, dan wel een ideëel doel.

Kunstenaars werken op deze afdeling, hetzij in vaste dienst, hetzij als gast. Er werden enige jonge ceramisten aangetrokken, tot op heden steeds begaafde oud-leerlingen van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs te Amsterdam, die een 4-jarige opleiding achter de rug hadden: o.a. Lies Cosijn, Jet Sielcken, Adriek Westenek en Natascha Zaludova. Het leek ons nodig, dat de ontwerpers zo min mogelijk technische problemen moesten hebben. Het keramische procédé krijgen ze daarom kant en klaar op tafel, voorbereid en gerealiseerd door Emmie van Deventer.

13 Plaque 17 x 25 cm Decor: „Dreigroschen Oper” Ontw. Lies Cosijn
Zwarte klei met engobe

14 Vaas h. 36 cm Decor: „Varkens” in engobe techniek Ontw. Lies Cosijn,
opgekleed door Adriek Westenek

15 Hoge bak op drie poten h. 33 cm Decor: „Zeebeest” in engobe techniek
Ontw. Lies Cosijn, opgekleed door Jet Sielcken

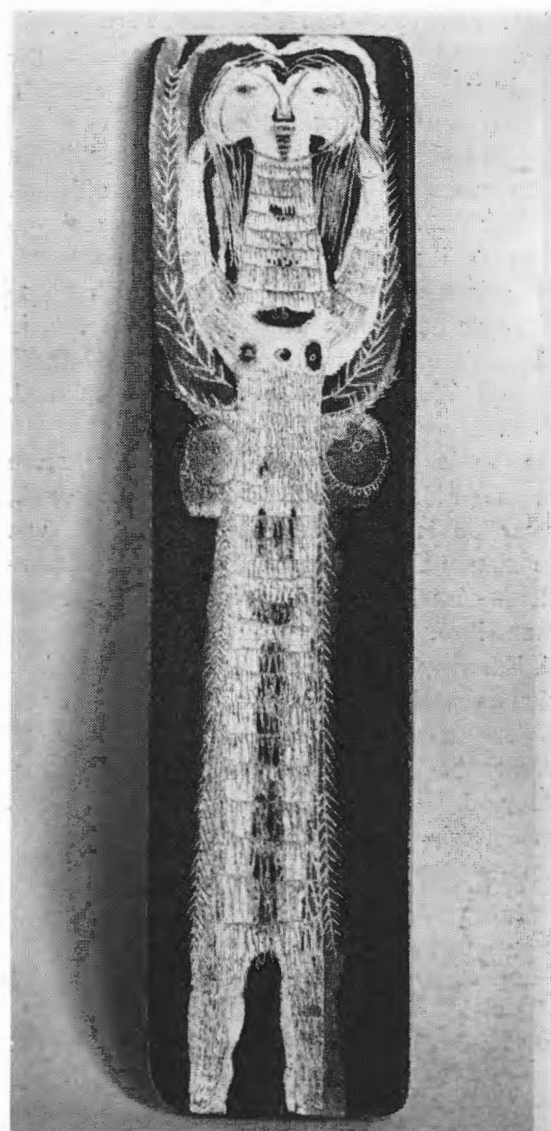
16 Muurtegel in Ceramische reliëftechniek polychroom 29 x 49 cm „Drie
vrouwen” Ontw. Th. Dobbeltmann

Alles van de experimentele afdeling van De Porceleyne Fles

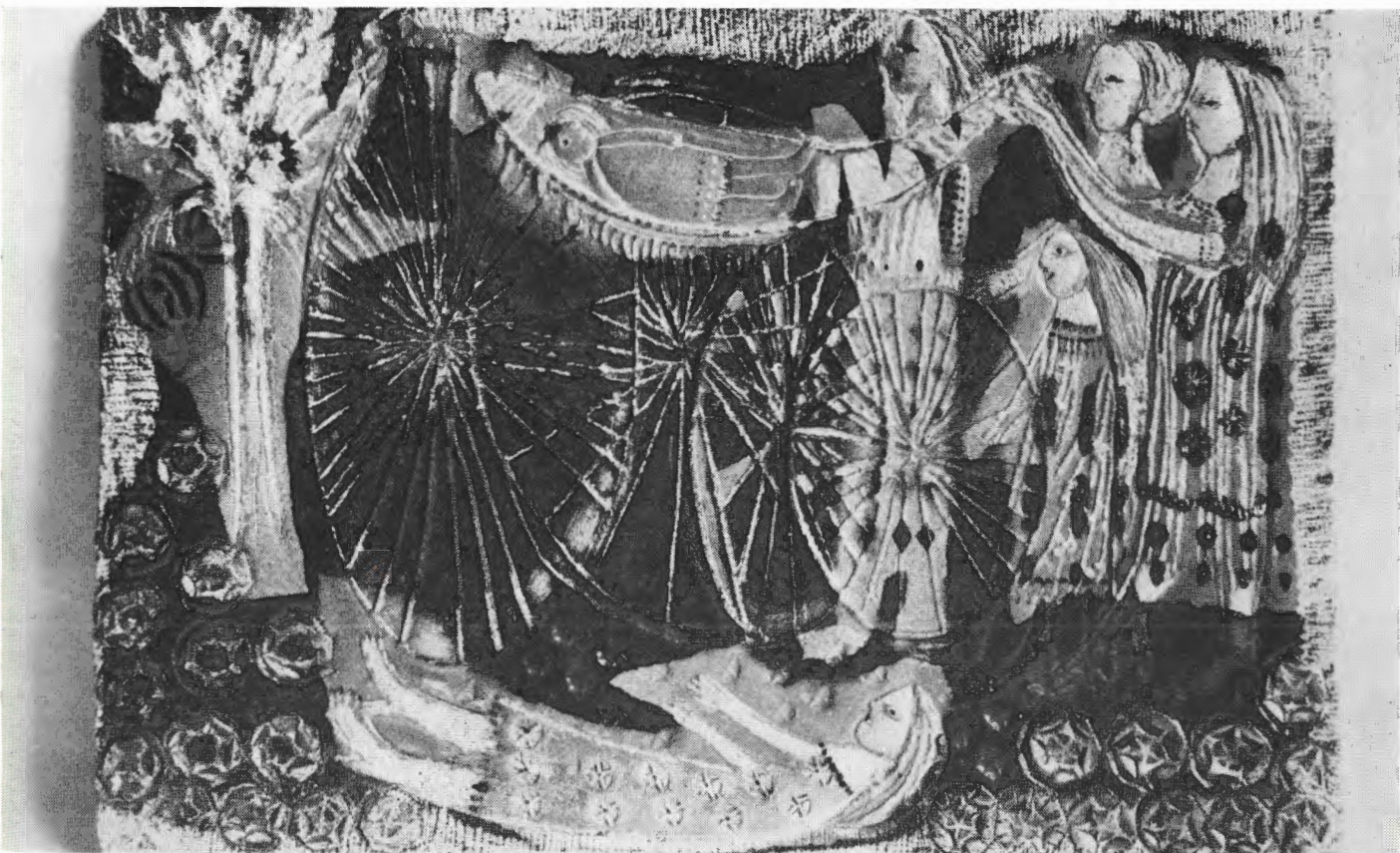
17 Smalle plaque 27,5 x 6,5 cm „De koningin” Ontw. Lies Cosijn Witte
klei met engobe

18 Plaque 28 x 42 cm „Te grote kinderwagen... gevaarlijk, er gebeuren
ongelukken” Ontw. Lies Cosijn Witte klei met engobe

Alles van de experimentele afdeling van De Porceleyne Fles

17

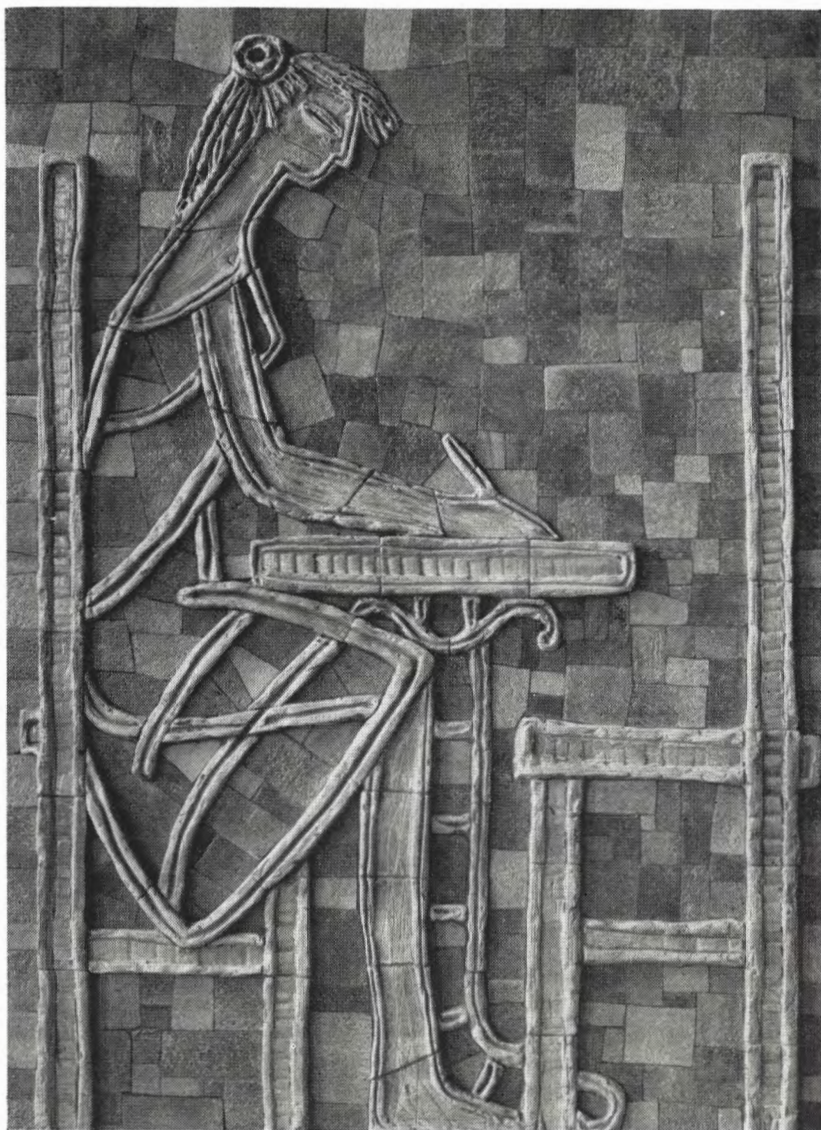
18

139

Zij kunnen met hun artistieke werk vrijwel onbezorgd beginnen. Al hun energie is geconcentreerd op het creatieve in vormgeving, glazuur en tekening.

De bijgaande foto's laten u enige resultaten zien van deze jonge experimentele afdeling. Ook vóór 1956 werden door de Porceleynse Fles veel experimenten genomen op vormen en glazuurgebied. De verzamelaars herinneren zich de namen van H. W. Mauser, A. le Comte, Leon Senf, J. Th. Visser, L. E. F. Bodart, W. D. Oosterloo, C. Hartog en H. J. Tieman.

De beide laatstgenoemden zijn werkzaam in de afdeling architectonisch aardewerk, waar de laatste jaren vele opdrachten van monumentale kunstenaars als Mevr. Baanders—Kessler, T. v. d. Berg, J. Boon, B. Brugman, Prof. P. Donk, V. Elenbaas, D. Elffers, J. Haanstra, N. A. ten Hoedt, F. Jacobs, J. v. Keulen, Nel Klaassen, Kneulmans, H. Petri, Sjoera Siebers, B. L. Wagemans, Prof. Wenckebach, IJ. v. d. Wielen, N. Wijnberg, A. v. d. IJssel, B. Zijlmans; of door eigen medewerkers ontworpen, zijn uitgevoerd.

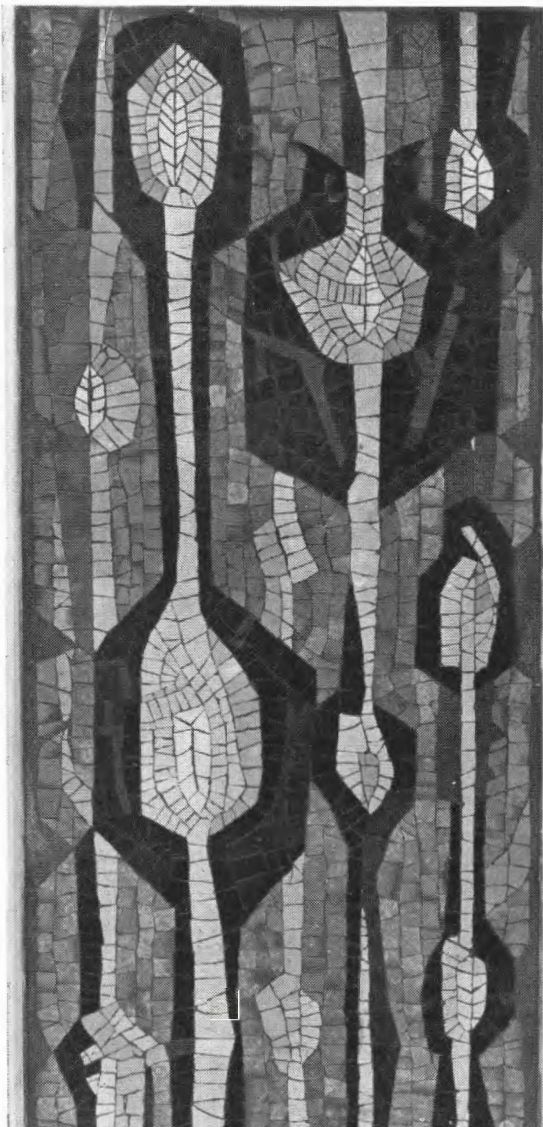
19 Keramisch tableau met figuur en reliëf op mozaïek Achtergrond „De briefschrijfster” Ontw. Th. Dobbmann Aangebracht in Stationspostkantoor Rotterdam

20 Keramisch handbeschilderd reliëftableau „De uittocht uit Egypte” Ontw. B. Nadorp

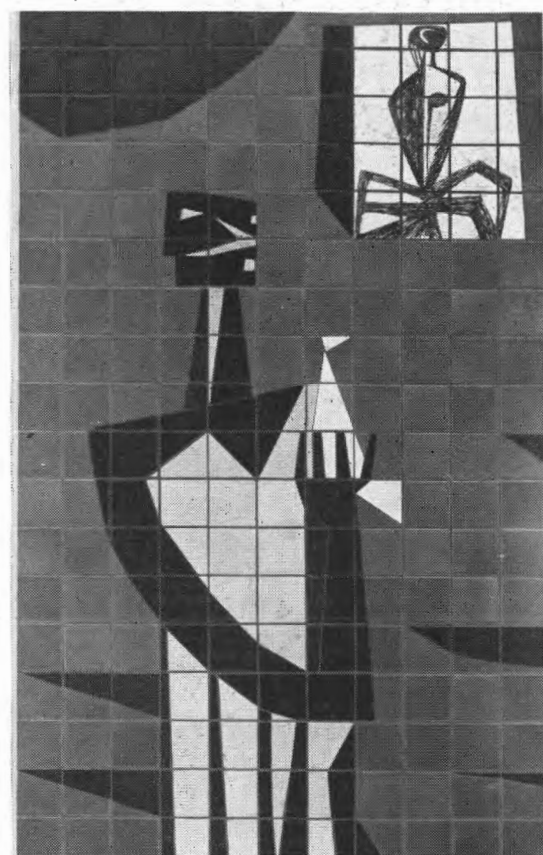
21 Keramisch plastiek „Het seinwezen” Ontw. H. Petri Geplaatst in Stationspostkantoor Rotterdam

22 Mozaïekpaneel 120 x 57 cm „Groeï” Ontw. S. Valkema, experimentele afdeling van De Porcelayne Fles. Dit paneel is uit breektiegels vervaardigd en met een speciale lijmsort op een bouwplaat bevestigd. De tegels worden voor dit doel vervaardigd in de maat $11\frac{1}{2} \times 11\frac{1}{2}$ cm, bij een dikte van slechts enkele mm, waardoor zij zich gemakkelijk laten breken of snijden. Men kan dus zowel met willekeurig gebroken stukjes als met vierkante, of recht- of scheefhoekig gesneden fragmenten panelen samenstellen. De reeks van fraai gekleurde glazuren van verschillende textuur biedt vele mogelijkheden

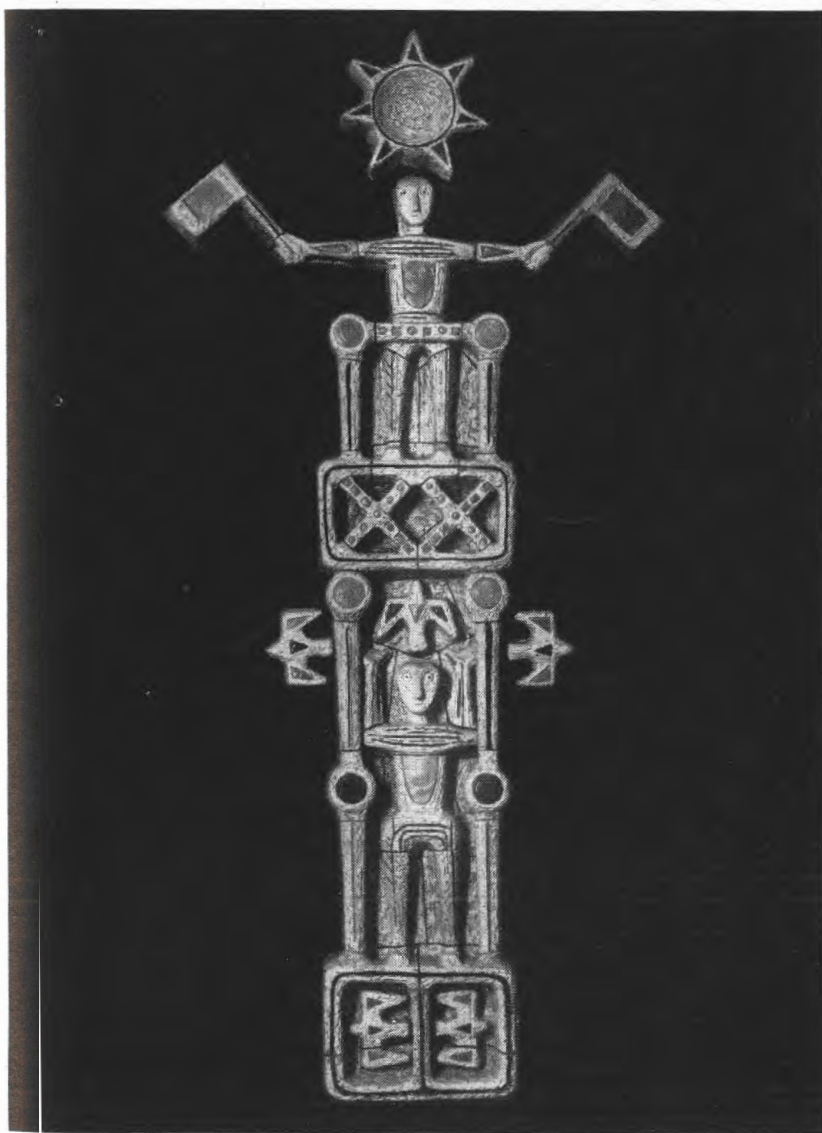
23 Ontwerp V. Elenbaas 130 x 220 cm Geëxposeerd te Wenen 1957 in het Oesterreichisches Museum für Angewandte Kunst. Elenbaas ging uit van normale, vierkante tegels, die in de voor zijn ontwerp vereiste vorm werden gezaagd of geslepen. De in de rechterbovenhoek aangebrachte figuur is evenwel op de mat-witte glazuur geschilderd, glazuur op glazuur, beide op dezelfde hoge temperatuur gebakken. Men zou dit laatste effect ook kunnen verwezenlijken met behulp van de droge-lijn-techniek Alles van de Porcelayne Fles

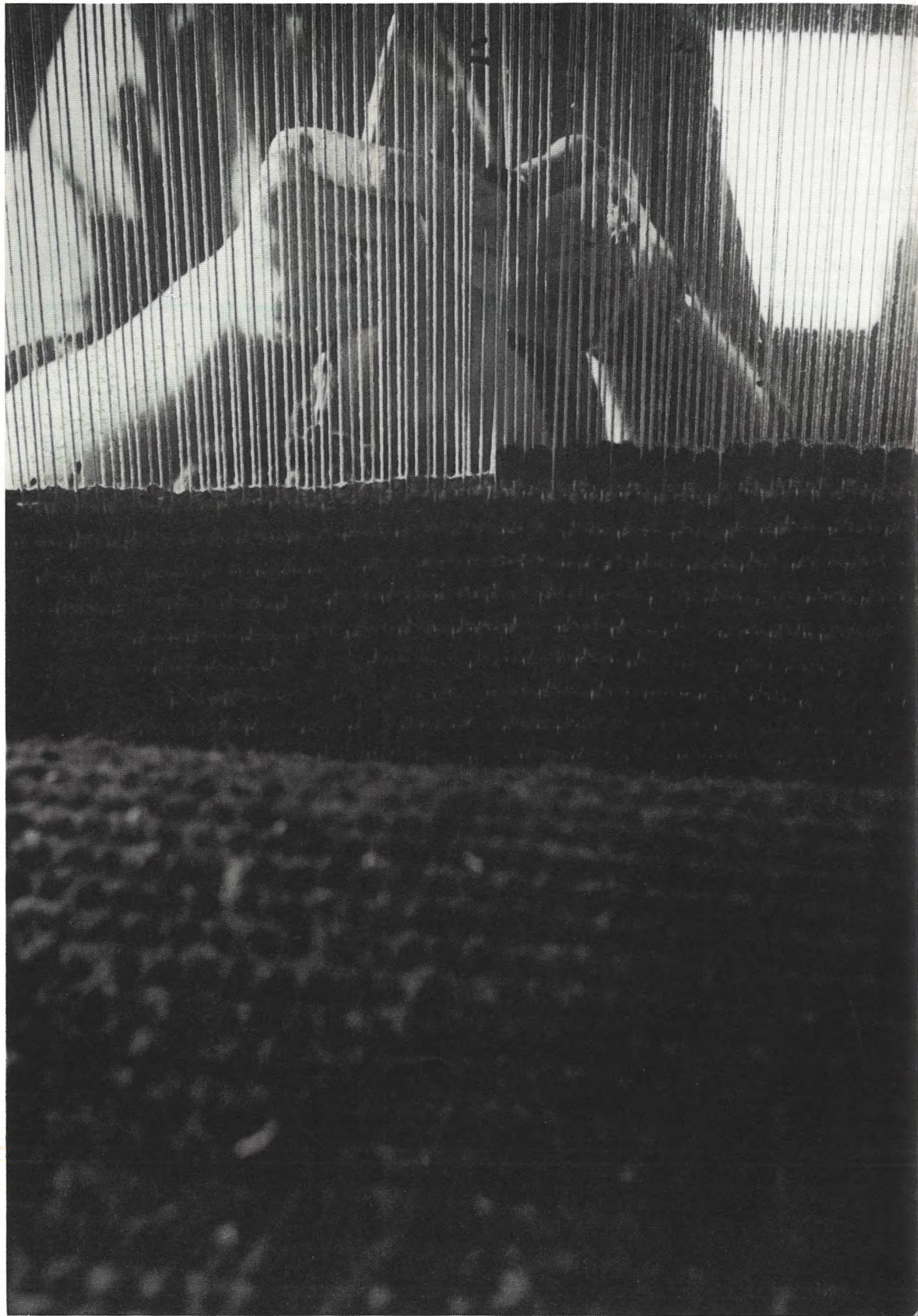
22

23

21

1

2

3

4

5

1 Mevr. Rinse—Klinkenberg

2 Boris van Wijk

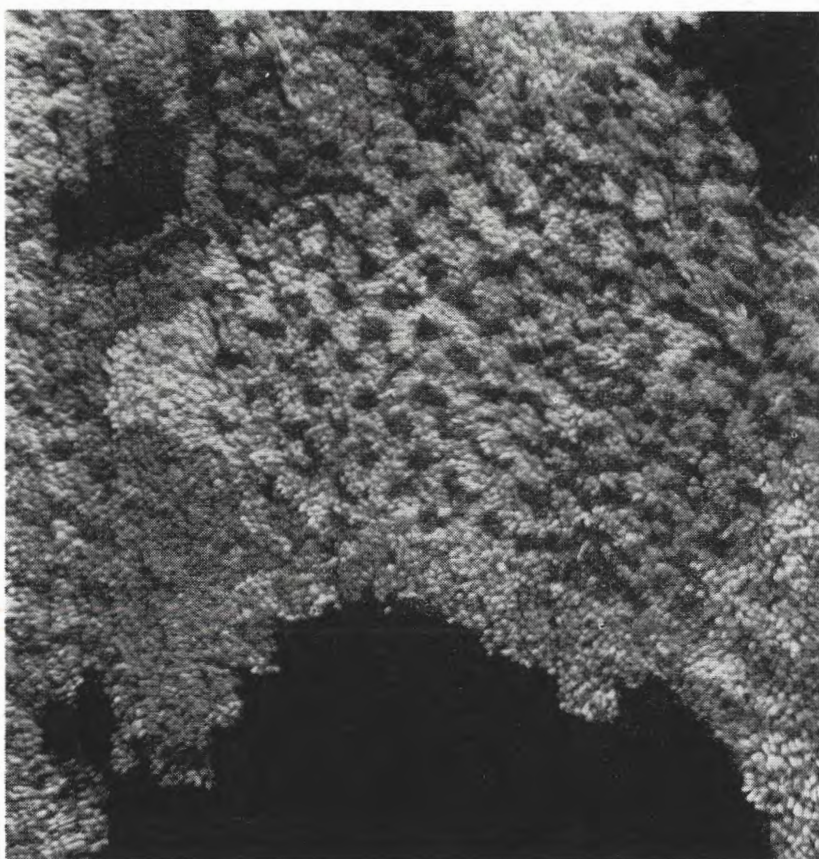
3 Hans Polak „Het Paapje”

4 Handweverij en Tapijtknoperij „De Knipscheer”

5 Handweverij en Tapijtknoperij Edm. de Cneudt

1

Tapijten

„Is de bedekking van onze kamervloer alleen een functionele kwestie, zo stelt de industrie ons vele materialen voor dit doel ter beschikking.

Glad - warm - effen en aangenaam van kleur - zo bedekt is dan de vloer, de bodem van de doos die onze kamer is.

„Een tapijt” ligt vrij - het is een stuk textiel dat op de grens van de gebonden en de vrije kunst ontstaat - in deze zin door „één” mens gemaakt, draagt het duidelijk de stempel van diens vormgeving en in deze rijkste verschijning is hij tóch dienend aan de mens en zijn omgeving.”.

Greten Neter-Kaeler

1 Tapijt Ontwerp en uitvoering Greten Neter—Kaeler

2 Voorstudie

Gordijnstoffen

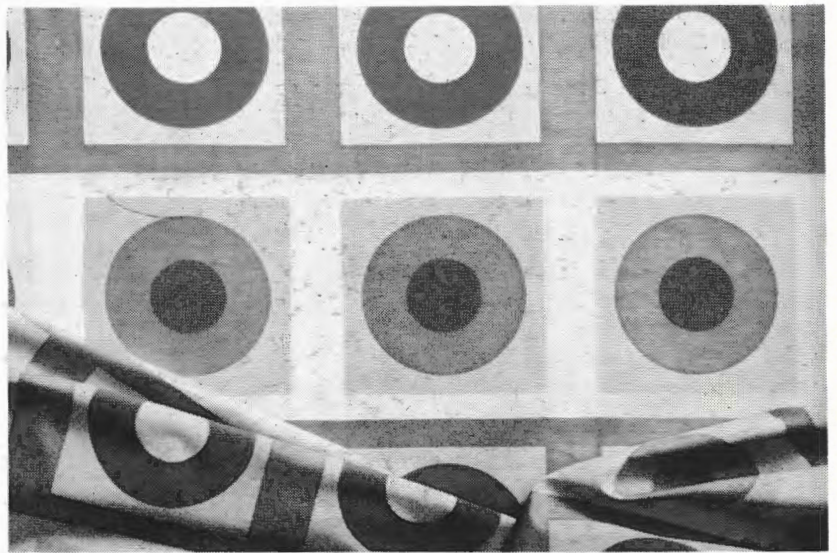
3 Dessin „Carondo”

4 Dessin „Druletta”

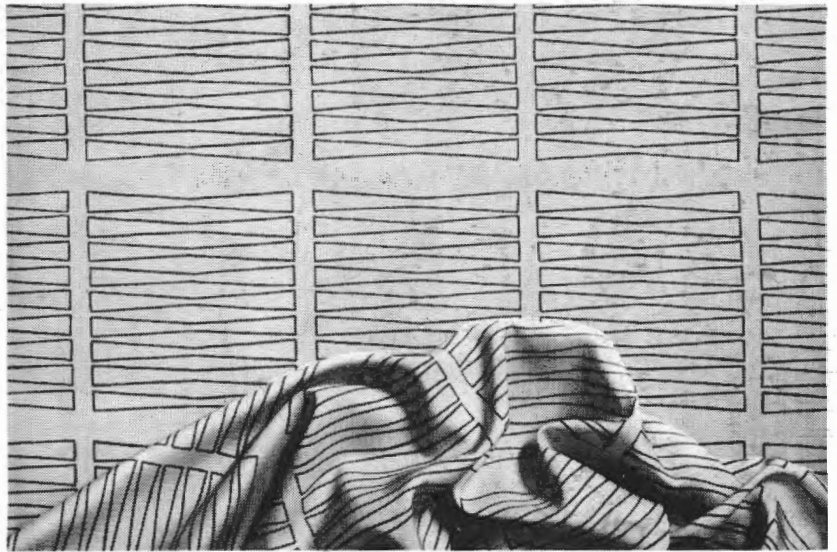
5 Dessin „Stresa”

6 Dessin „Kubico”

alles van Weverij De Ploeg, Bergeijk

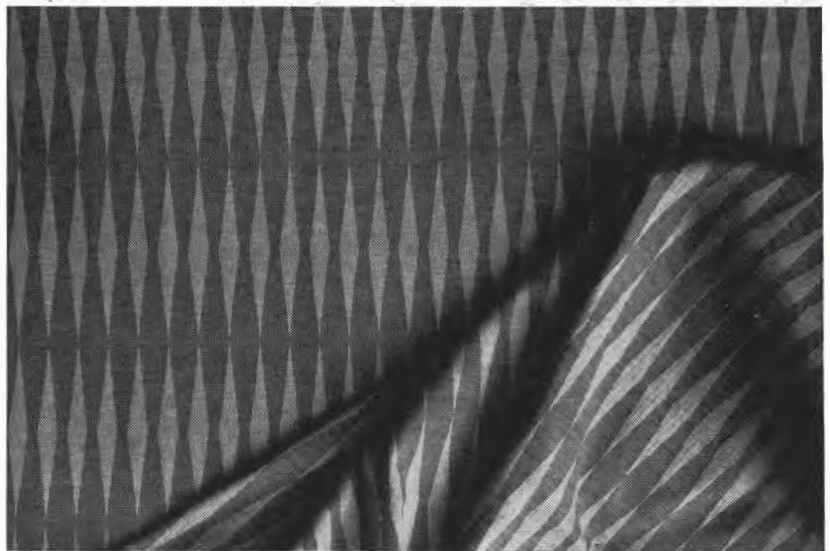
3

4

6

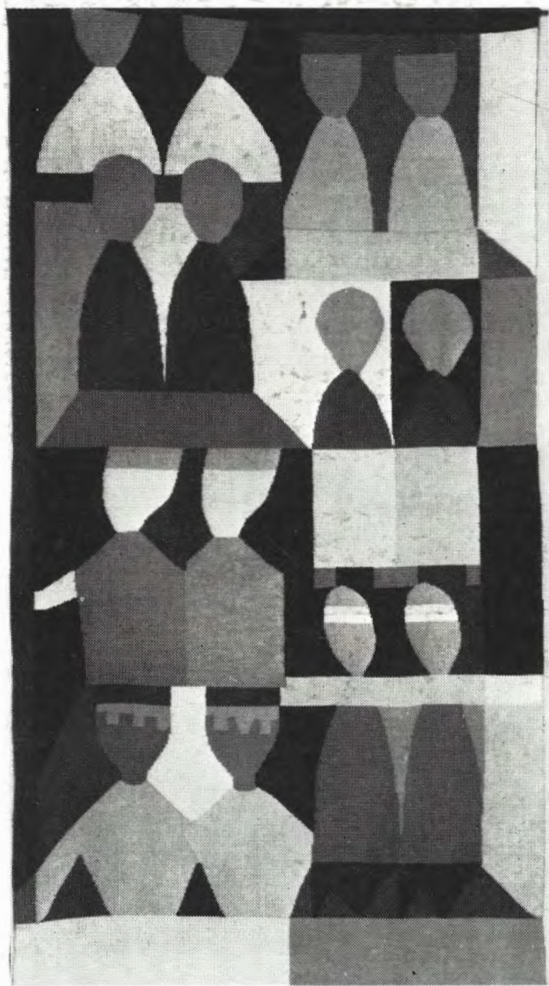
5

7—8 Ontwerp Mevr. R. van Oerle—van Gorp Hand-
weverij de Gouden Spin

9 „Aan de Bron” Ontwerp Nel Klaassen, voor de
Anterroom m.s. Statendam Uitv.: De Knipscheer,
Laren NH

7

8

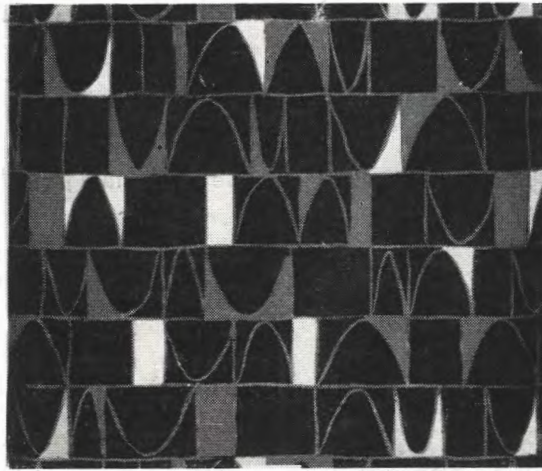

Gordijnstoffen

In 1957 manifesteerden jonge textielontwerpers, pas afgestudeerden van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs te Amsterdam met dessins voor gordijnstoffen uitgevoerd door de Fa. Hart & Co. te Amsterdam.

Een kunstschool-serie ontstond, die in 1958 en 1959 werd uitgebreid met dessins van afgestudeerden van de academies in Enschede en Eindhoven, die ook speciale opleidingen voor textielontwerpers aan hun school hebben.

10

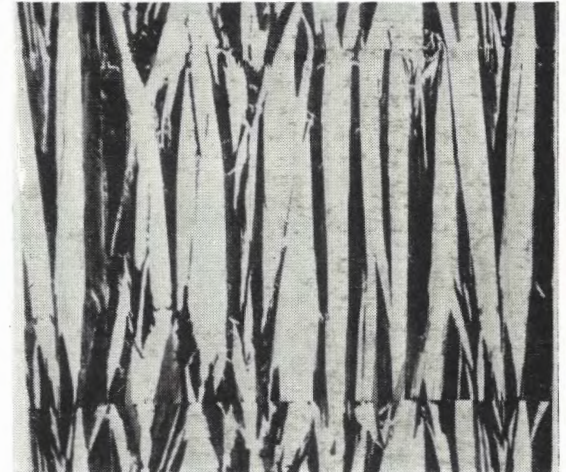
10 „Ballade” Ontw. Maurits Mulder Enschedese school

11 „Canaille” Ontw. Ria van Eijk Eindhovense school

12 „Tango” Ontw. Corrie de Boer Amsterdamse school

13 „Veduto” Ontw. Gerda Buurs Amsterdamse school

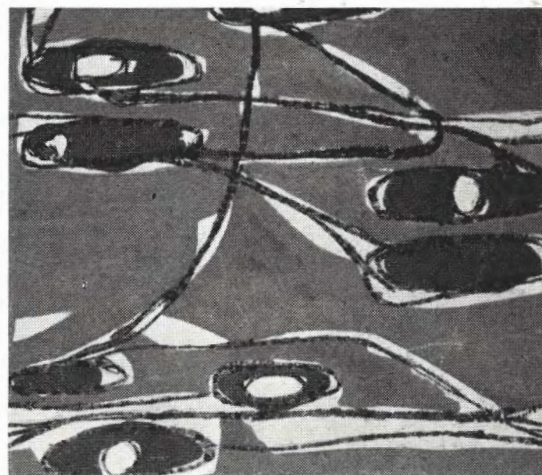
14 „Toledo” Ontw. Corrie de Boer Amsterdamse school

11

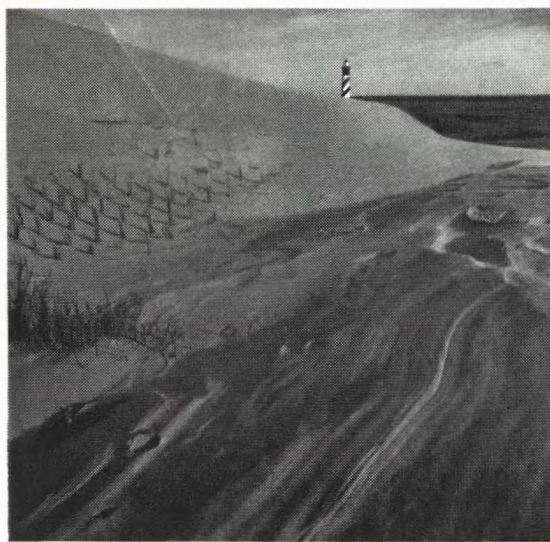
13

12

14

Augustus 1959

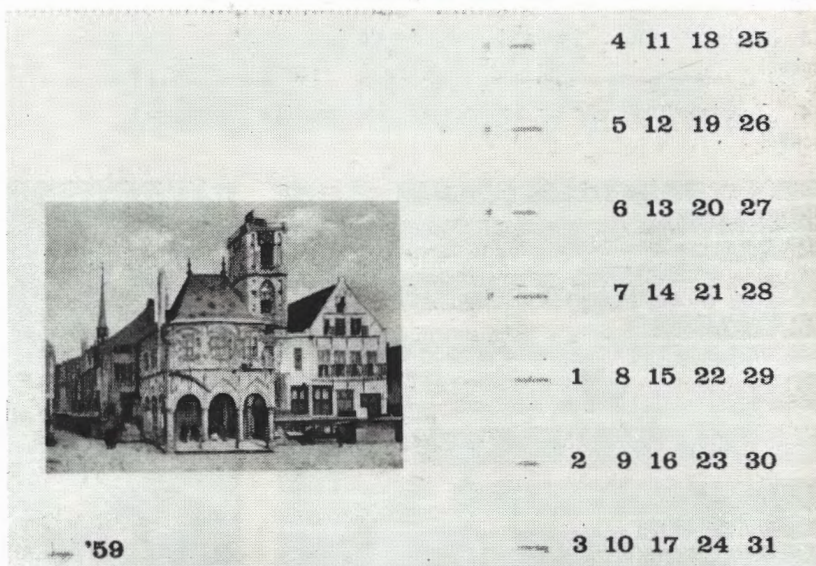
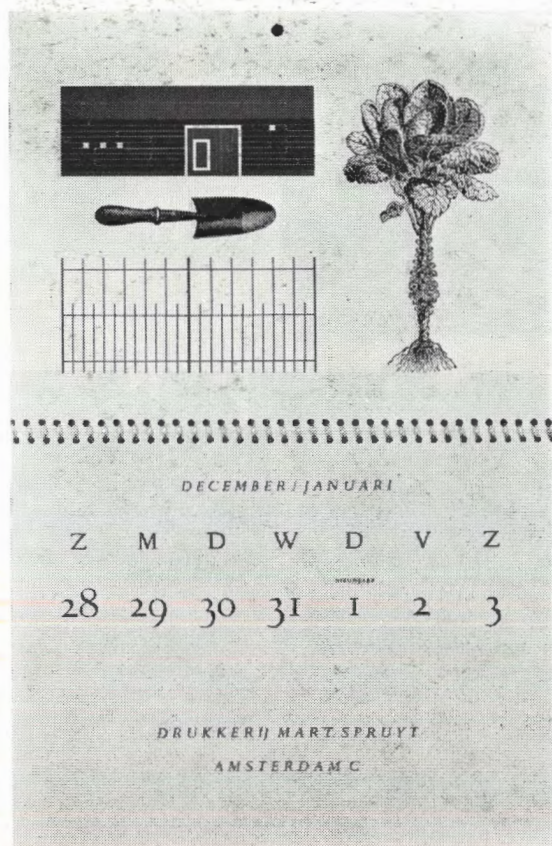
Zondag	2	9	16	23	30
Maandag	3	10	17	24	31
Dinsdag	4	11	18	25	
Woensdag	5	12	19	26	
Donderdag	6	13	20	27	
Vrijdag	7	14	21	28	
Zaterdag	1	8	15	22	29

PH. VAN OMMEREN N.V.

De aanduiding „vakgroep” zegt eigenlijk al wat deze groepering van grafische ontwerpers in de GKf in de eerste plaats is. Een aantal mensen die een „vak” beoefenen en zich hebben verenigd, om gezamenlijk de belangen rond hun vak te bespreken en zonodig te verdedigen.

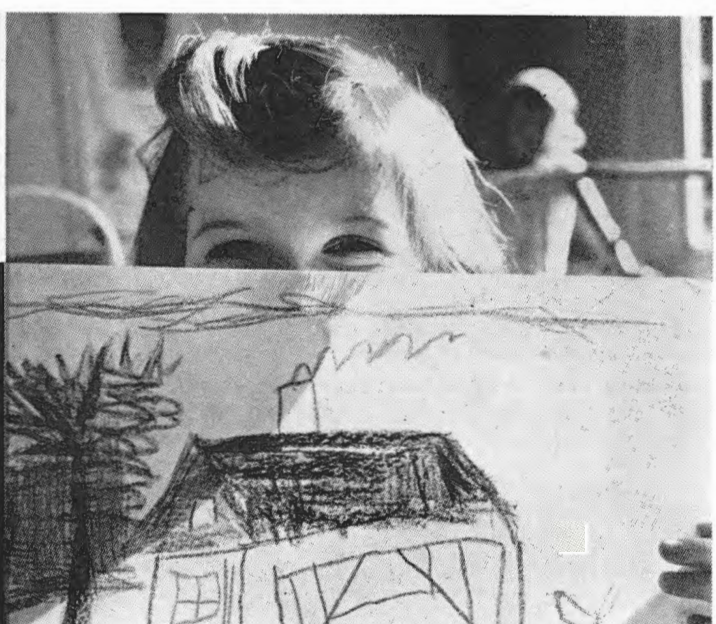
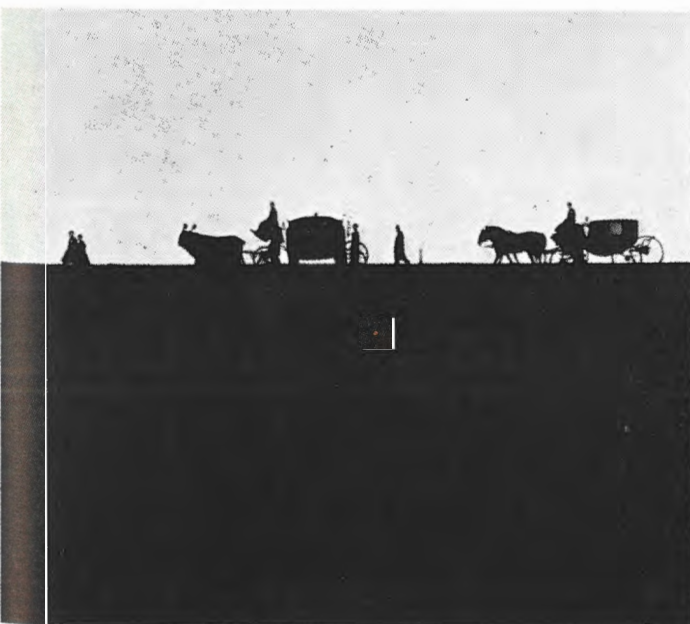
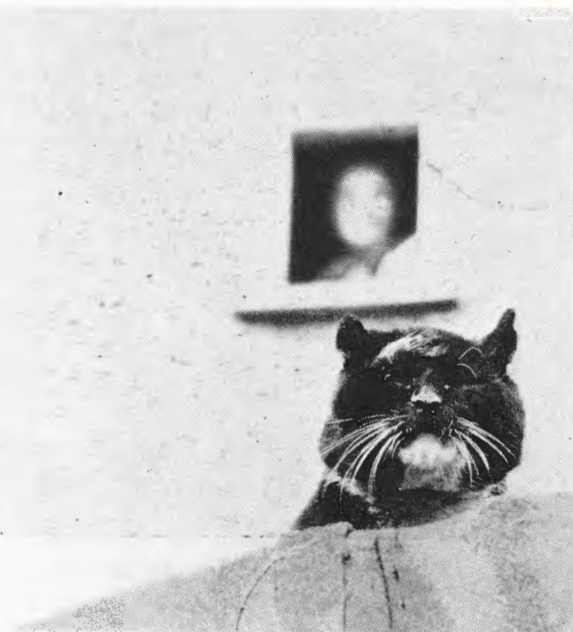
Waarbij we ons kunnen afvragen of het zin heeft iets te bespreken of te verdedigen in dit vrije beroep dat geen regels kent en waarbij bijzonder veel wordt gebeunhaasd. De GKf werd indertijd opgericht, mede om een aantal spelregels op te stellen en het is zeker, dat er bepaalde misverstanden tussen opdrachtgevers en ontwerpers uit de weg zijn geruimd; dat er hanteerbare en aanvaardbare honorariumtabellen zijn ontstaan en dat beunhazen op hun beurt weer druk gebruik maken van deze tabellen. Het zou weinig zin hebben in Forum iets over vakverenigingen in het algemeen en over vakgroepen in de GKf in het bijzonder, te vertellen, wanneer dit maatschappelijk en sociaal „zekerstellen” het enige doel zou zijn. Ongetwijfeld moeten er nog andere redenen zijn waardoor men zich als ontwerper tot de GKf aangetrokken voelt.

1

2

- 1 Kalender Phs. van Ommeren Foto Carel Blazer Lay-out Mart. Kempers
- 2 Kalender Stadsdrukkerij Amsterdam „Uit Amsterdams kunstbezit” Lay-out W. Crouwel
- 3 Kalender Drukkerij Mart. Spruyt Lay-out Harry Sierman Dubbele bladzijden uit „Kijkprikkelers” 231 Lay-out Mart. Kempers
- 4 Links foto van Pauf Huf, rechts van Eddy Posthuma de Boer
- 5 Architectuurfoto van Jan Versnel Grondstructuur-foto van Carel Blazer
- 6 Foto's van Ad. Windig

7

8

7—8 Uit fotoboek „Bagara” van Ed. v. d. Elsen
9 Dubbele bladzijde uit „de letter op straat” Lay-out Jurriaan Schrofer

„Range” Philips’ Telecommunication Journal Lay-out Alexander Verberne en Ton Raateland

10 Dubbele bladzijde uit No 3
11 Twee bladzijden uit No 9
12 Omslag van No 3
13 Dubbele bladzijde uit No 9

10

New Approach

Philips Telecommunication

Latest Design PABX

Philips Telecommunication

11

RANGE

Report from an Engineer

12

RANGE

Report from an Engineer

13

Het zal voor een buitenstaander misschien niet eenvoudig zijn om te bespeuren waarin de leden van de GKf zich onderscheiden van andere free-lance werkende ontwerpers. In onderlinge gesprekken is af te luisteren, dat men het vaak zelf niet weet. Regels bestaan nauwelijks aan de creatieve zijde van het vak. Het is een bijzonder gevoelsmatige aangelegenheid. Mensen, die het misschien weten, hebben wel eens gezegd: „dat zijn die jongens die niet helemaal met hun beide benen op de grond staan”, en dan worden we nog niet kwaad ook; als dit het kernpunt van de verschillen is, het zij zo - wij geloven het niet. Dagelijks zien nieuwe werkstukken en soms zelfs belangrijke werkstukken van GKf-leden het licht, waarvan de vorm en inhoud zwaar met twee benen op de grond steunen.

Misschien is onze instelling in een paar zinnen samen te vatten en dan zou er kunnen staan:

1e Een kritische houding van de ontwerper tegenover zijn opdracht (m.a.w. een opdracht die hem tegenstaat of die niet strookt met zijn opvattingen, in welke zin dan ook, zal hij niet aanvaarden).

2e Zich bewust zijn van het gebonden karakter van het werk van de ontwerper, zonder te vervallen in een slaafs doen wat de opdrachtgever wenst, tenminste, wanneer dit niet met zijn opvatting strookt.

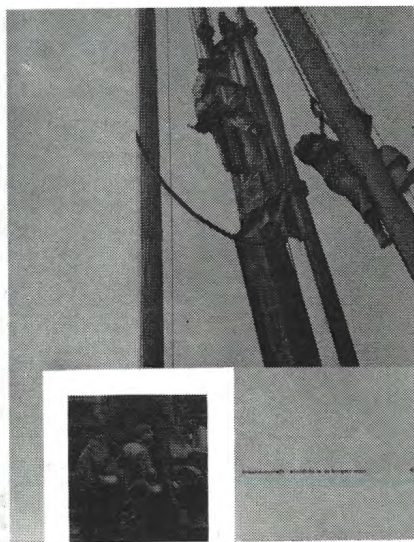
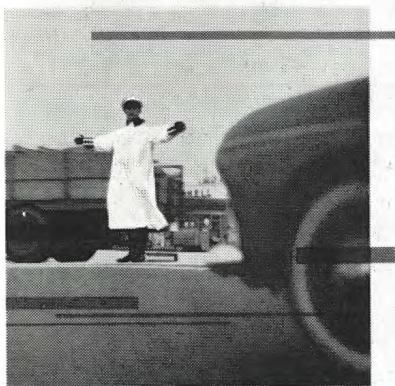
3e Het werken onder erecode, wat het volkomen vrij staan tegenover opdrachtgever en uitvoerder moet garanderen.

Hoe onduidelijk de samenstelling van deze groep ook mag lijken, toch is het interessant eens na te gaan waaruit de onderlinge verschillen bestaan, om van hieruit toch weer iets duidelijker het geheel te kunnen overzien.

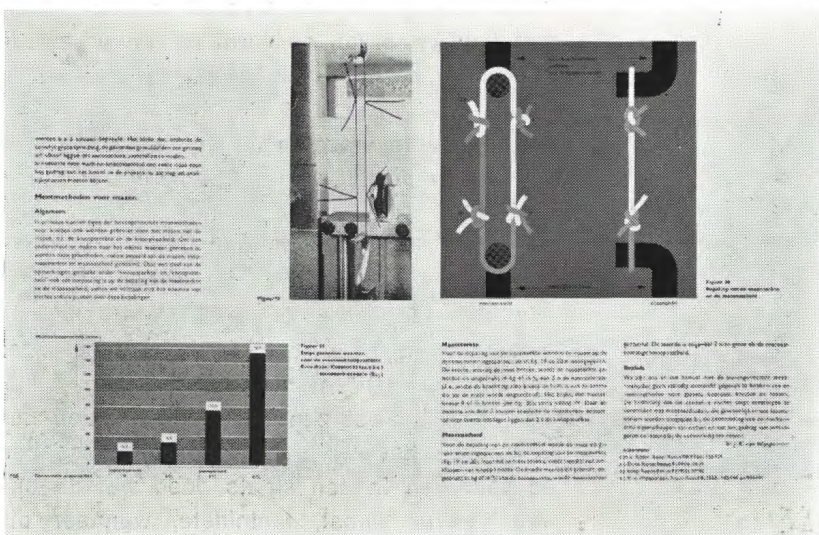
RANGE

Report from an Engineer

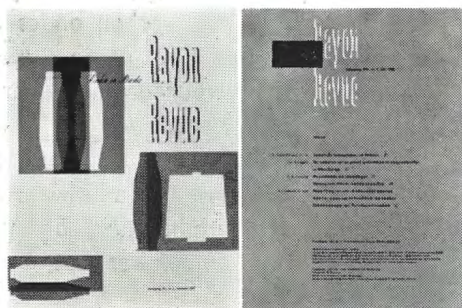
14

14

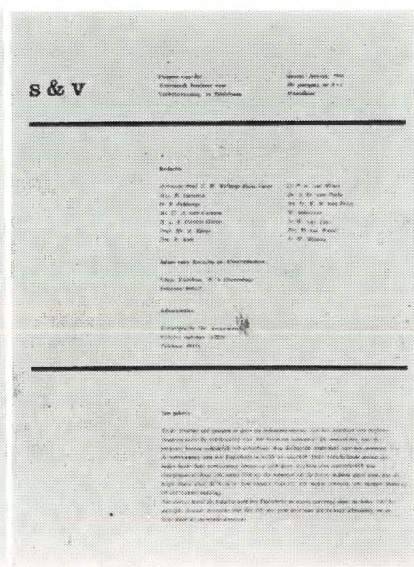
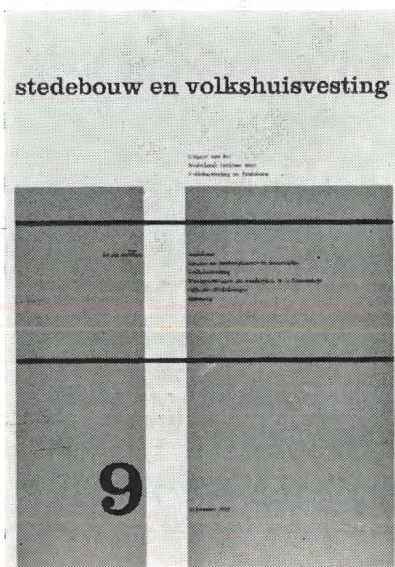

15

16

17

In het nu volgende is het zuiver typografisch ontwerpen als uitgangspunt genomen. Het vrijere ontwerp zoals het affiche e.d. heeft natuurlijk zijdelings hiermee te maken, doch hierop zou ik aan het einde nog even willen terugkomen.

Zoals in elke creatieve richting van werken, zijn er ook hier een aantal ontwerpers die zich inspireren op klassieke voorbeelden; die zich wat opmaak en typografie betreffen, bewust richten naar Italiaanse, Franse of Engelse tradities.

Soms niet geheel duidelijk, maar dan toch te bespeuren, is hier de liefde voor de symmetrische of „midden-as” typografie.

Het gebruik van de eveneens klassieke mediaeval of soms bodoni/didot lettervormen is hier wel vanzelfsprekend.

Dat deze richting weer is versterkt als een soort reactie op een te zakelijk geworden typografie van voor en direct na de oorlog, is vanzelfsprekend; dat ze over de gehele wereld een belangrijke plaats inneemt in verband hiermee is normaal; het is een typografie die zeker geen weerstanden oproept, omdat ze zich zelden aan experimenten te buiten gaat.

Getekende letters voor ontwerpen van boekbanden e.d. worden geschreven - gecalligrafeerd - altijd met een duidelijk aanwijsbaar karakter van het handschrift.

Zelden zal naar een fotografie worden gegrepen als illustratiemateriaal: de tekenstift, penseel, graveernaalden en gutsen zijn de attributen waarmee verlucht wordt.

De GKf kent weinigen, die in deze richting werken; degenen, die er zijn, zijn mensen die hun vak verstaan.

Hun werk ligt vanzelfsprekend in hoofdzaak in de richting van boekverzorging en gelegenheidswerk.

Daar is wel een grote groep aan te wijzen, die niet onberoerd aan deze klassieke invloed voorbijgingen.

Hun werk getuigt eveneens van een grote liefde voor de lettervormen uit de families der mediaevals en bodoni's/didots.

14—15 Dubbele bladzijden uit „Rayon Revue”

16 Omslag „Rayon Revue”

17 Titelpagina uit „Rayon Revue”

Alles lay-out Otto Treumann

18 Omslag en titelpagina „Tijdschrift voor Stedebouw en Volkshuisvesting Lay-out W. Crouwel

De middenas-typografie is niet steeds duidelijk aanwezig, wel een symmetrische, althans een op volledig evenwicht ingestelde indeling van de dubbele tegenover elkaar liggende pagina's. Soms komen vreemde inconsequenties opduiken die, na nauwkeurig bezien, een gevolg zijn van het naast elkaar toepassen van middenas-typografie en asymmetrische oplossingen.

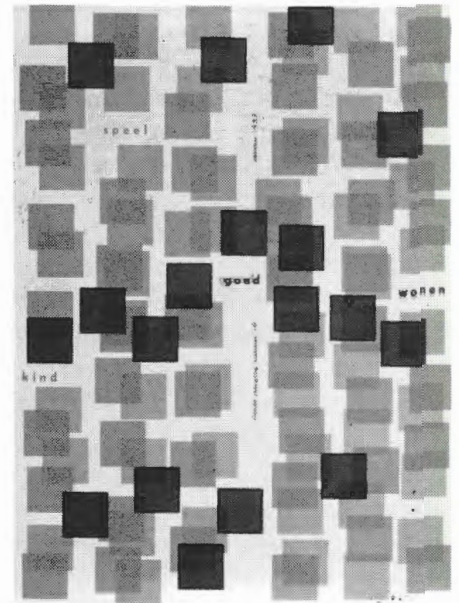
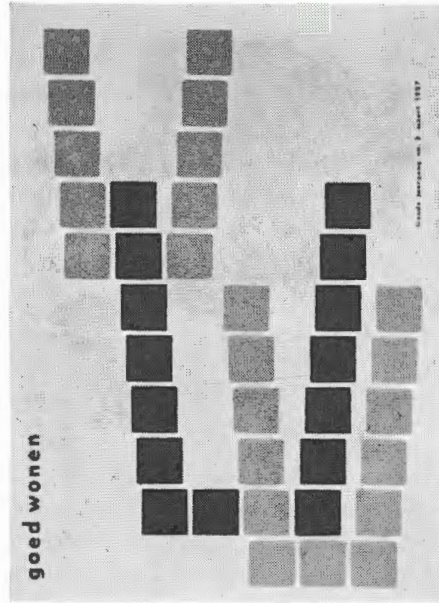
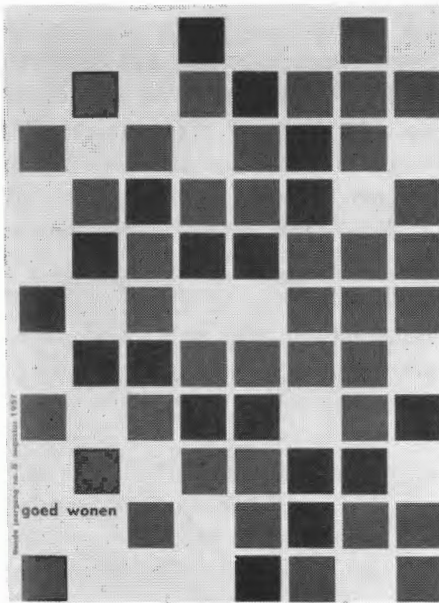
Vooraf bij tijdschriftverzorging komt dit tot uiting.

Dan is er de laatste jaren een grote liefde voor afbeeldingen, gravures en tekeningen uit de achter ons liggende eeuw(en) welke naarstig in oude archieven worden opgezocht en die dienen ter verlichting van vaak droge artikelen, waar verder geen illustratiemateriaal aanwezig of nodig was. De foto wordt hier zeker niet afgewezen, doch een ommekeer is wel te constateren in de appreciatie van de foto als illustratie; veelal zal de tekening het winnen, waarbij in het bijzonder de cartoonisten dan ook een bloeiperiode tegemoet kunnen zien.

In deze richting wordt met een bijzonder raffinement gewerkt en mogelijk zijn de resultaten van deze werkzaamheden als de meest „esthetische” aan te duiden.

Als derde groepering zou te onderscheiden zijn de zeer progressief experimenteel ingestelden, die met uiterst dynamische typografie deze tijd willen uitdrukken, ondersteunen; wat bijv. ook fotografen van deze tijd ons te vertellen hebben.

Hun lettergebruik beperkt zich niet tot bepaalde families, misschien is er een liefde voor de schreeflozen, soms in combinatie met

19

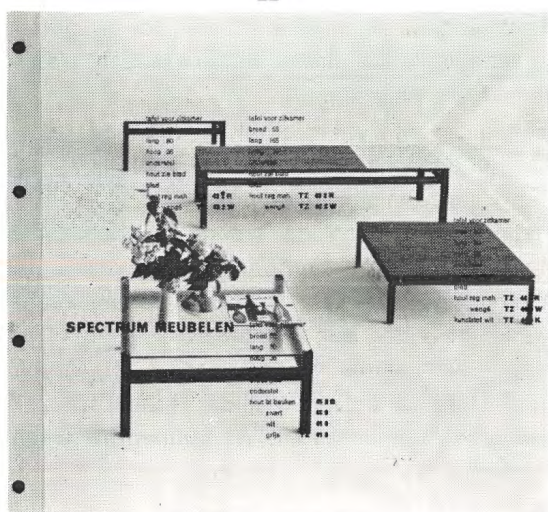
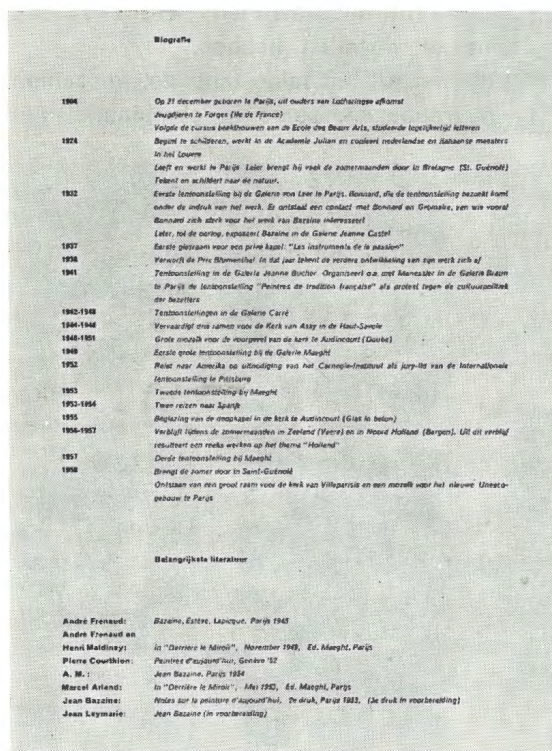
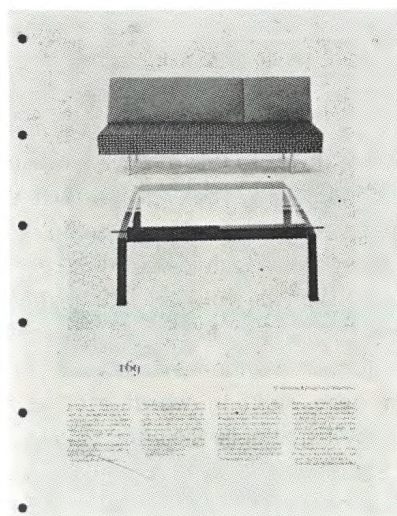
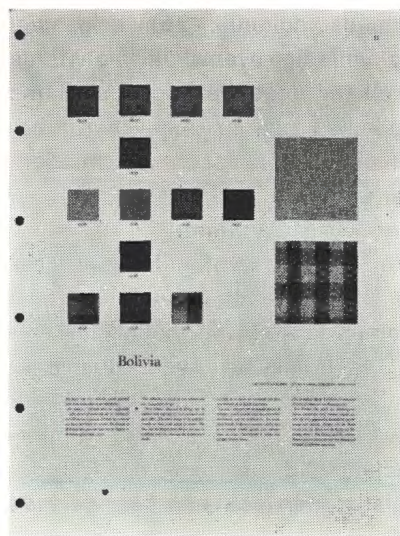
egyptiennes. Hun werk is niet tot in details gaaf; dit is ook niet noodzakelijk, de grote zeggingskracht van deze wijze van werken maakt dit onnodig.

Een grote lijn zal niet altijd zijn aan te wijzen, alles wordt overspeeld door een dynamisch - vaak zelfs opzettelijk onrustig - spel van illustratie (foto) en tekst.

Het dienende van de typografie wordt hier tot hoofdmotief verheven zodat het „zelfbeeldend” wordt.

Veelal zijn opmaak van fotoboeken zeer duidelijke voorbeelden van deze wijze van werken.

Het - een aantal jaren geleden uitgekomen - Amerikaanse fotoboek New-York van William Klein zal zeker een stevige rugsteun hebben verschaft. We kunnen hier mogelijk zeggen, de „meest moderne typografie”, en modern dan in de goede betekenis van het woord.

Rest dan nog als laatste, een aantal ontwerpers die hun taak het eerst zien in een ordening; en deze ordening misschien als het belangrijkste werk van de ontwerper zien.

Er werd eens gezegd „dat zij typografie met architectuur en stedenbouw verwarren”. Architectuur en stedenbouw zijn ruimtelijke ordeningen, terwijl typografie een twee-dimensionele ordening is; dus slechts in de zin van ordening is er verwantschap.

Een bepaalde hiërarchie in de gegevensheden accepteren zij wel, doch zij zullen deze niet als bepalend voor hun opzet aanvaarden (zoals de meer klassiek ingestelden); zij zullen deze een juiste, doch altijd nog ondergeschikte, plaats geven in hun aan de hand van het totaal vastgestelde ordening of stramien. Het totale werkstuk wordt als het belangrijkste gezien, niet de enkele pagina. Het totaal wordt zó vastgesteld, dat alle gegevens er zonder bochtenwringen door hun plaats van hun belangrijkheid - of onbelangrijkheid - blijf geven. Een bepaalde voorliefde voor de schreefloze, doch niet mechanische letter, met een rustig, zakelijk karakter, is aanwijsbaar.

De ordening zal zich hier steeds aan bepaalde wetten onderwerpen - zoals een schuiven slechts van links naar rechts en van onder naar boven, doch nooit diagonaalsgewijs; zodat een illustratie of foto aan twee zijden aflopend in een hoek uit den boze is, als zijnde een dynamisch element, dus onrust bevorderend.

Een getekend woord zal zich ook steeds duidelijk onderscheiden van een gegoten of geschreven letter door een aanwijsbaar modul.

Het gevaar van een zekere saaïheid kan aanwezig zijn, dit zal afhankelijk zijn van de creatieve capaciteit van de ontwerper. De fotografie wordt volledig geaccepteerd, krijgt in het stramien een volledig eigen zeggenschap, waarbij de typografie geen opjuttende functie heeft - de foto is goed of niet goed. Evenzo krijgt een handwerkelijke illustratie zijn plaats zonder dat er van een bepaalde voorkeur voor foto of bijv. tekening sprake is.

Er is zeker niet het gevoel dat we langzamerhand van de foto afmoeten ten behoeve van een tekening of iets dergelijks.

Een werkstuk uit deze groep hoeft zeker niet humorloos te zijn, doch pertinent geen „grap-pen tegen wil en dank”.

20—21 Twee bladen uit Catalogus van Wagemans en Van Tuinen Lay-out Harry Sierman

22 Bladzijde uit „bazaine", catalogus tentoonstelling in het Stedelijk van Abbe-museum Eindhoven Lay-out W. Crouwel

23 Blad uit losbladige catalogus Spectrum Meubelen Lay-out Teun Teunissen van Manen

Weg- en waterbouwkunde eindstudie 4e en 5e studiejaar				
nr.	vakken	doorman	coll. uren 4e j. 5e j.	opmerkingen
a. Afstudeerrecht algemene waterbouwkunde Groepsleider: prof. van Wieringen				
eindstudie 4e en 5e studiejaar				
Kernvakken				
e 3-4	hydraulica	Thijne	0/2	1/0
f 13	watervracht	Thijne	0/2	1/1
Voor 3 uur te kiezen uit:				
b 24	grondmechanica b.o.	Gierse	1/0	
e 5	hydraulica	Thijne	0/2	
Aanvullende keuzevakken uit algemene lijst op blz. 68-69				
b. Afstudeerrecht polderwerken Groepsleider: prof. Klein				
eindstudie 4e en 5e studiejaar				
Kernvakken				
b 24	grondmechanica b.o.	Gierse	1/0	
e 3-4	hydraulica	Thijne	0/2	1/0
i 34	pomp	Van Wijngaarden	0/1	
ss 4	watervracht	Thijne	0/1	1/1
Aanvullende keuzevakken uit algemene lijst op blz. 68-69				
c. Afstudeerrecht irrigatie en/of waterkracht Groepsleider: prof. Berkhout				
eindstudie 4e en 5e studiejaar				
Kernvakken				
e 3-4	hydraulica	Thijne	0/2	1/0
f 10	irrigatie	Berkhout	0/2	
Voor 3 uur te kiezen uit:				
d. Afstudeerrecht utiliteitsbouw Groepsleider: prof. Zwiers				
eindstudie 4e en 5e studiejaar				
Kernvakken				
b 14	algem. mechanica	Vreutenburgh	0/2	
c 34	bouwtechniek	Zwiers	0/1	2/0
24	utiliteitsbouw b.o.	Zwiers	0/1	

24

Weg- en waterbouwkunde eindstudie 4e en 5e studiejaar				
nr.	vakken	doorman	coll. uren 4e j. 5e j.	opmerkingen
a. Afstudeerrecht algemene waterbouwkunde Groepsleider: prof. van Wieringen				
eindstudie 4e en 5e studiejaar				
Kernvakken				
e 3-4	hydraulica	Thijne	0/2	1/0
f 13	watervracht	Thijne	0/2	1/1
Voor 3 uur te kiezen uit:				
b 24	grondmechanica b.o.	Gierse	1/0	
e 5	hydraulica	Thijne	0/2	
Aanvullende keuzevakken uit algemene lijst op blz. 68-69				
b. Afstudeerrecht polderwerken Groepsleider: prof. Klein				
eindstudie 4e en 5e studiejaar				
Kernvakken				
b 24	grondmechanica b.o.	Gierse	1/0	
e 3-4	hydraulica	Thijne	0/2	1/0
i 34	pomp	Van Wijngaarden	0/1	
ss 4	watervracht	Thijne	0/1	1/1
Aanvullende keuzevakken uit algemene lijst op blz. 68-69				
c. Afstudeerrecht irrigatie en/of waterkracht Groepsleider: prof. Berkhout				
eindstudie 4e en 5e studiejaar				
Kernvakken				
e 3-4	hydraulica	Thijne	0/2	1/0
f 10	irrigatie	Berkhout	0/2	
Voor 3 uur te kiezen uit:				
d. Afstudeerrecht utiliteitsbouw Groepsleider: prof. Zwiers				
eindstudie 4e en 5e studiejaar				
Kernvakken				
b 14	algem. mechanica	Vreutenburgh	0/2	
c 34	bouwtechniek	Zwiers	0/1	2/0
24	utiliteitsbouw b.o.	Zwiers	0/1	

25

Belangrijke verschilpunten zoals deze hierboven geconstateerd werden zijn er zeker ook aan te wijzen bij de affiche-ontwerpen. De verschillen worden hier echter niet zozeer bepaald door typografische tradities, of het hier tegengaan; hiervoor is het medium affiche te jong. Uit een affiche herkent men eerder de geaardheid van de ontwerper. Het affiche is natuurlijk ook een gebonden opdracht, maar de ontwerper heeft vaak een veel grotere mogelijkheid hier zichzelf te tonen dan in zuiver typografische arbeid. Sommige affiches hebben een vrij en expressionistisch karakter; zij vertellen in grote, kleurige, geschilderde of getekende vormen van hun onderwerp, dat geabstraheerd of gedeformeerd wordt weergegeven.

Andere affiches zien er strenger uit - het onderwerp wordt hier eerder symbolisch verwerkt, in een veel rechtlijniger taal, terwijl de druktechnische kanten vaak duidelijker meespreken en een integrerend onderdeel van de verbeelding zijn.

Affiches komen soms geheel in kleur op het atelier tot stand en worden door de drukker volledig fotografisch gereproduceerd; bij anderen is het ontwerp slechts een aanwijzing en komt het eigenlijke werk pas in de drukkerij ter sprake.

Affiches leven soms bij de gratie van het idee en geven dit goede idee goed of slecht weer; bij andere affiches is de grafische verwerking van het onderwerp het uitgangspunt.

Al deze punten zijn vaak duidelijk aanwijsbaar en ik meen dat het in groepen geplaatste illustratiemateriaal hier het meest verhelderend werkt.

Tot zover deze groeperingen.

Dit was een poging om een paar scheidelijnen binnen de vakgroep grafici van de GKf te leggen.

De lijnen lopen zeker niet duidelijk afgetekend, het was de bedoeling een paar markante punten aan te tippen, waarbij tussenvormen niet ter sprake kwamen. Het is tevens gedaan om duidelijk te maken dat het mogelijk is om samen te gaan in een vakgroep, zelfs als men elkaars artistieke tegenpool is.

Slechts de achtergrond en het niveau zijn in deze maatgevend, en het zijn wellicht dit niveau en deze achtergrond, die de typische GKf-sfeer bepalen.

Wim Crouwel.

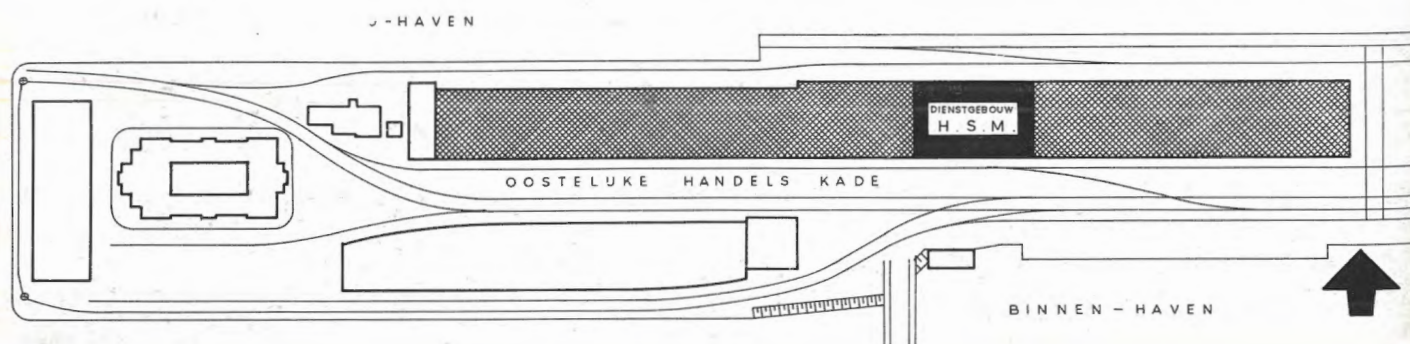
24 Dubbele bladzijde uit Gids 1956—1957 Technische Hogeschool te Delft Lay-out Otto Treumann

25 Dubbele bladzijde uit Catalogus Stedelijk Museum Amsterdam Lay-out W. Sandberg

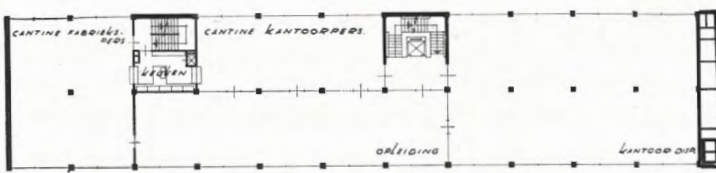

Dienstgebouw Holl. Stoomboot Maatschappij Amsterdam 1956

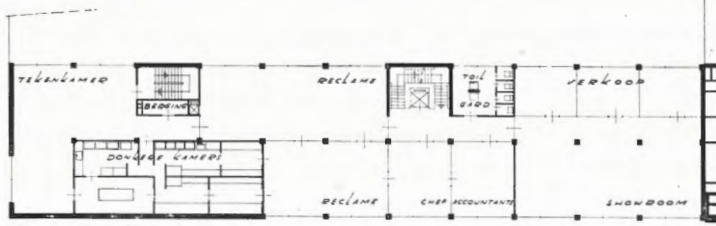
Arch. H. J. de Kimpe, Dienst Publieke Werken Amsterdam

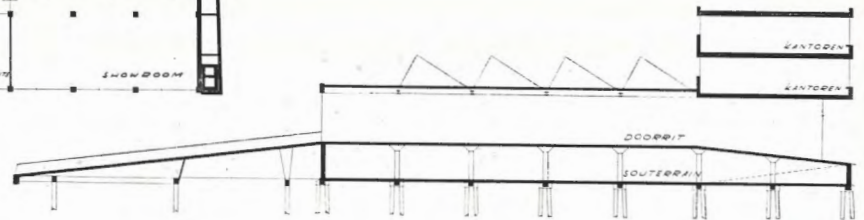
Kantoor en magazijn van Gestetner N.V. te Diemen 1956 Arch. W. J. Kuipers, Arch. bur. J. W. en W. J. Kuipers

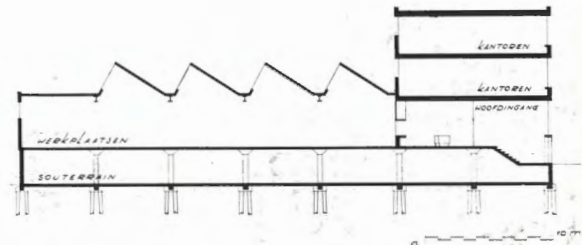
Tweede verdieping

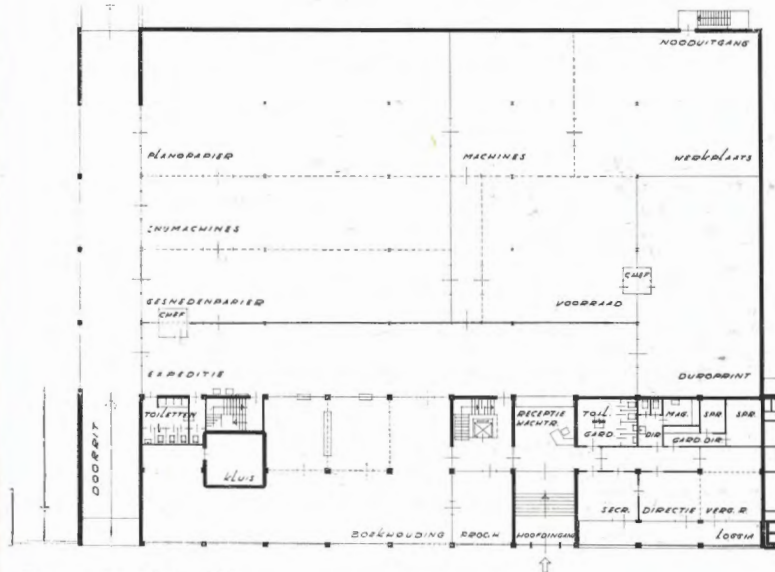
Eerste verdieping

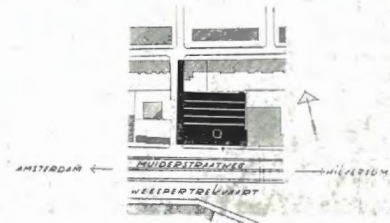
Doorsneden 1—300

10 m

Begane grond 1—500

Situatie

Autonomie-monument te Willemstad, Curaçao Arch. J. Fresco

Het wezen van de moderne stedenbouwkunde

Openbare les, gehouden door Ir L. H. J. Angenot op 8 november 1957 voor de Academie van Bouwkunst te Amsterdam

Geachte Toehoorders,

Het vakgebied dat de studenten onder U voor hun toekomstig beroep hebben gekozen is zowel een tak van toepassing van maatschappelijke en technische wetenschappen als van vormgevend vermogen. Een kunde en een kunst. Wat dit laatste betreft een zeer gebonden kunst.

Ik zal het licht laten vallen op enkele facetten van het vak van de stedenbouwkundigen en op enkele eigenschappen, die de stedenbouwkundige enerzijds aangeboren moet bezitten en anderzijds door studie en ervaring moet verwerven. Als men het woord stedenbouw gebruikt, dan suggereert dit de bouw van steden. Deze interpretatie vindt steun in de equivalenten van dit woord in vreemde talen. Het Engels heeft de term *Townplanning* (*cityplanning* in Amerika), het Duits heeft *Städtebau* en *Stadtplanung*. Het Frans en het Italiaans gebruiken respectievelijk *urbanisme* en *urbanistica*, beide woorden afgeleid van het Latijnse *urbs*, d.i. stad. Ook in het Nederlands sprak men aanvankelijk over stedenbouw, welke term in het begin van deze eeuw nog de geijkte was. In deze tijd horen wij daarnaast stedenbouw niet alleen als uitspraakvorm voor het Hollands in zijn regionale betekenis, maar wij zien het ook op schrift verschijnen. In deze vorm aanvankelijk als *germanisme Städtebau* - stedenbouw. Stedenbouw hoort men niet meer. Zou het worden gebruikt, dan zou men het niet meer in zijn oorspronkelijke betekenis verstaan. Sinds de genoemde termen in gebruik zijn gekomen, die bewust betrekking hebben op de stad, heeft de maatschappelijke ontwikkeling een behoefte aan ordening meegebracht, die zich ook uitstrekt over dorpen en het platteland. De moderne ontwikkeling voert voorts tot een voortschrijdende interdependentie van de stedenbouwkundige plannen. Zij hebben steeds meer het karakter gekregen van ontwikkelingsplannen, die voortvloeien uit de beoogde functies van de betreffende plaats. Zulke functies bestaan nooit op zichzelf, maar zijn altijd in verband met een groter gebied. Het voert tot een ruimtelijke ordening in verschillende kaders: nationaal, regionaal

en lokaal. Een ordening, die coördinerend is met betrekking tot het richten en gebruik van de ruimte, maar gesubordineerd is of behoort te zijn aan de maatschappelijke behoeften. Ik kom hier later op terug. Wij krijgen daardoor behalve de stedenbouwkunde van de stad, die van het dorp en die van de landstreek. De vreemde talen hebben deze ontwikkeling met verschillende termen gevolgd. In het Engels *countryplanning* en *rural planning*, in het Duits *Landesplanung* en in het Frans *urbanisme rural* en *aménagement rural*. Daarenboven hebben wij de overkoepelende termen: *physical planning*, *Raumplanung* en *aménagement*.

In het Nederlands zijn de overkoepelende termen ruimtelijke ordening en planologische maatregelen, door de wetgever aanvaard. De eigenaardigheid van de Nederlandse taal maakt het woord stedenbouw - theoretisch althans - aanvaardbaar ook voor de planning van het dorp en het landelijk gebied. Immers de term stede betekent plaats en niet alleen stad. Zo hebben wij stadhouder en stede-houder in de betekenis van plaatsvervanger. We hebben de term: in stede van. Wij hebben de woorden: woonstede, hofstede, bedstede. Hiertegenover staat dat de term stedeling de enge betekenis heeft van stadsbewoner. In de praktijk kunnen daardoor misverstanden ontstaan; die komen dan ook voor. Maar de term is geen beletsel om, als men dat wil, de stedenbouwkunde in zijn ruimere betekenis te interpreteren. Het stedenbouwkundig onderricht aan deze Academie zal ook aldus worden gegeven en zich niet beperken tot stadsaanleg.

Daarnaast is ook de inhoud in de loop van de tijden verdiept. De maatschappelijke opkomst van de stedenbouw in moderne opvatting heeft een lange geschiedenis. Ik kan dit vandaag niet behandelen. Wel wil ik op twee factoren wijzen, die aanvankelijk de belangstelling van de bevolking en van de bestuurders hebben gewekt. Het ene is de erbarmelijke toestand waarin vele volksbuurten in de tweede helft van de 19e eeuw waren komen te verkeren. Zij kunnen worden gekarakteriseerd door: dichte bebouwing, overbevolking, gebrek aan elementaire hygiëne en tenslotte gebrek aan scheiding van elkaar storende elementen: menging van woningen met pakhuizen en fabrieken, goederensporen in de woonstraten, e.d. Een reactie hiertegen kwam op in het midden van de 19e eeuw en het werd nodig geoordeeld om deze euvelen voor de toekomst te voorkomen en de toepassing van de gezondheidstechnieken mogelijk te maken. In de Bouwverordeningen worden bepalingen opgenomen die stedenbouwkundige betekenis hebben. Minimale straatbreedten en lichttoetredingen worden voorgeschreven, maximale bouwhoogten toegelaten. De technische middelen waarover men in die tijd ging beschikken, moesten toegepast kunnen worden. En zo zien we dan ook, dat het stelsel van rioleringen, waterleidingen en gasleidingen en de bereikbaarheid voor de stadsreiniging en de brandweer de stadsaanleg in aanzienlijke mate gingen bepalen. Later ook de technische eisen van het verkeer.

Een andere factor, die de belangstelling kreeg, omdat deze zo gemakkelijk aanspreekt, zij het niet altijd op de juiste wijze, was de schoonheid van de stad of de welstand om een minder ambitieus woord te gebruiken. En daar volgens de mening van de grote meerderheid van de mensen geen schoonheid of welstand zonder orde denkbaar is, kwam langs deze gedachtengang een behoefte aan stedenbouw als ordenend beginsel. Deze twee factoren, de behoefte aan technische accommodatie en de behoefte aan orde, hebben geleid tot het aanvaarden van de stadsaanleg volgens een stedenbouwkundig plan als taak van de overheid. De algemene belangstelling was

hoofdzakelijk gericht op het zichtbare. Dit heeft er toe geleid dat de stedenbouw in de ban is geweest van de opvatting dat stedenbouw vormgeving is aan de stad. Een stedenkundig plan was een door een ontwerper gesigneerde fraaie tekening, die op een ereplaats in het stadhuis zwaar ingelijst aan de wand hing. De gedachte dat stedenbouw uitsluitend of hoofdzakelijk vormgeving is, stamt daarbij uit een oudere traditie van het primaat van de vorm. Dit is afkomstig van de barok. In de stedenbouw van de 17e en 18e eeuw lag het zwaartepunt in het monumentaal representatieve, voor die stadsgedeelten, die daarvoor waardig werden gekeurd.

De moderne stedenbouwkundige heeft verdere doelstellingen en ambities. Hij streeft ook naar andere dingen dan stedschoon en technische perfectie. Deze andere dingen hebben betrekking op de maatschappelijke functionele elementen, die de goede stedenbouwkundige plannen moeten bevatten of liever ervan doortrokken moeten zijn. Het moest nog tot de 20e eeuw duren voordat de eenzijdigheid van de 19e eeuwse stedenbouw in het licht werd gesteld. Het is merkwaardig, dat deze andere dingen reeds ten dele te vinden zijn in geschriften van de oudheid: die van Aristoteles. Op verschillende plaatsen geeft hij stedenbouwkundige beschouwingen, die na 2500 jaar nog modern zijn. In zijn boeken getiteld *Politica* zijn deze gepubliceerd. In de Engelse uitgaaf van McKeon vindt men ze in Boek VII, de hoofdstukken 5 en 11. Aristoteles legt de nadruk op functionele factoren en stelt eisen met het oog op de hygiëne, die nog steeds juist zijn. Voorts vestigt hij de aandacht op het economische voor de ontwikkeling van een stad. Goede verbindingen met het land en de zee in het belang van de hulpverlening, de handel en de bevoorrading. Geschikte gelegenheid voor de uitoefening van de beroepen en de bedrijven van de burgers. Daarnaast vermeldt hij enige beginzelen in het belang van de verdediging waar ik aan voorbij ga. Met betrekking tot de vormgeving vinden wij weinig belangwekkends. Wel spreekt Aristoteles met waardering over de rechthoekige regelmatigheid van het stadsplan van Piraeus: Dit was een ontwerp van Hippodamos van Milete in opdracht van Themistocles. Wij kunnen er uit ervaren welk een machtige geest Aristoteles moet hebben bezeten om reeds zo scherp de facetten van het stedenbouwkundig probleem te hebben onderkend. Onder de latere theoretici over stadsaanleg zijn er nog maar enkelen, die op de betekenis van een functionele stadsstructuur hebben gewezen. Die enkele behoren

dan ook tot de prominente geesten: de schilder Albrecht Dürer en de ingenieur Simon Stevin in de 16e eeuw. Hun gedachten zijn niet tot ontwikkeling gebracht maar integendeel in vergetelheid geraakt. Hoewel de stedenbouw in de 19e eeuw geheel op vorm en techniek was ingesteld, d.w.z. de erfenis van de 18e eeuw en de idool van de nieuwe tijd, zochten enkele idealistisch gezinde grote industriële ondernemers instinctief naar iets anders dan wat de stad bood aan hun arbeiders: Het waren Owen, Salt en Cadbury in Engeland, Staub en Krupp in Duitsland en Van Marken bij ons. Hun gedachte kan men weerspiegeld vinden in het gezegde van Emerson:

First man builds a house, and
then the house forms the man.

Als mannen van de daad en in paternalistische geest stichtten zij nederzettingen, waarvan Bourneville door Cadbury in 1879 het beroemdste is geworden. Nederzettingen, die beter aangepast waren aan de sociale behoeften van de mensen dan de eindeloze huizenrijen in massale bouwblokken, die de stadsuitbreiding uit die tijd karakteriseren. Maar de vakwereld bleef nog vervuld van zijn beperkte eigen probleemstelling van de stedenbouw. Kenmerkend was hiervoor de grote opgang van het beroemde boek van de Oostenrijker Camillo Sitte dat in 1889 was verschenen. Het droeg tot titel: *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*.

Dit boek had de grote kwaliteit, dat het een bezinning vroeg over de toenmaals heersende vormgeving. Het heeft in dit opzicht positieve bijdragen geleverd, maar in beginsel bleef het voornaamste uitgangspunt de vorm, de schone vorm. Hoewel hij de organische eenheid van de stad wel aanvoelde en pleitte voor „groene longen”, is hij tenslotte niet veel verder gekomen dan de behandeling van de wijken voor de draagkrachtige bevolkingsgroepen. De stadsaanleg als sociaal vraagstuk had Sitte nog niet onderkend.

Het moest tot het begin van deze eeuw duren, voordat enkele baanbrekende figuren de brede maatschappelijke betekenis, die de stedenbouw behoorde te hebben, aan het licht stelden. Dit niet alleen door theoretische betogen, maar door de wijze, waarop zij hun ideeën metterdaad hebben uitgedragen. De personen, die wij bedoelen zijn: Ebenezer Howard, Patrick Geddes en Tony Gardier.

Ebenezer Howard was de vader van de tuinstadbeweging in Engeland. Op 48-jarige leeftijd, in 1898, schreef hij een boek: *Garden cities of to-morrow*. Zijn grote verdienste ligt evenwel in zijn daden. Hij heeft een onvergankelijke faam gekregen als promotor van de stichting van de tuinsteden Letchworth in 1903 en Welwyn in 1920. Het wijkbeginsel van de moderne stedenbouw is in zekere zin een transpositie van de tuinstadbeweging.

Patrick Geddes was een merkwaardige Schotse hoogleraar. Van oorsprong bioloog, later socioloog en een van de stichters van de *Sociological Society*. Hij was het, die de stoot heeft gegeven tot het leggen van een band tussen het sociaal onderzoek en de stedenbouw. Zijn kennismaking met de stedenbouw verkreeg hij, doordat hij betrokken was bij een opdracht van Carnegie, een plan te maken tot ontwikkeling van diens geboorteplaats Dumfermline in Schotland. Geddes schreef daarover in 1904 een opmerkelijk boek, getiteld: *City development*. De denkbeelden van deze markante figuur werden door hemzelf voor het forum van de vakwereld gebracht op de eerste stedenbouwkundige conferentie in Londen, in 1910. In een voortreffelijk rapport, getiteld: *The civic Survey of Edinburgh*, toonde hij de sociale strekking van de stedenbouw aan, het belang van een wetenschappelijke grondslag voor de stedenbouw en de noodzaak van streekplannen als kader voor de stadsplannen.

Zijn eerste overwinning in de praktijk was, dat zijn gezichtspunten werden aanvaard bij de voorbereiding van het Regional Plan voor New York. De rapporten voor dit plan, door een staf van onderzoekers samengesteld, zijn in acht delen uitgegeven tussen 1927 en 1931. De invloed van deze rapporten op de stedenbouwkundige praktijk is bijzonder groot geweest.

De Franse architect Tony Garnier was de auteur van een opmerkelijk project voor een industriestad van de toekomst „Cité industrielle”. Dit project is een anticipatie van de beginselen naar wezen en vorm van onze moderne stedenbouwkundige concepties. Het werd ontworpen tijdens zijn driejarig verblijf in de Villa Medici als Prix de Rome en daarna in 1904 te Parijs tentoongesteld. In 1917 kwam een prachtige uitgaaf van dit plan tot stand. Deze uitgaaf is zeldzaam en hier te lande, voor zover wij weten, alleen in de bibliotheek van de Technische Hogeschool te Delft in te zien.

Ik moet in het bestek van deze openbare les volstaan met het noemen van deze baanbrekers. Het zou mij te ver voeren, de evolutie van de opvattingen gedurende de laatste halve eeuw te beschrijven. De rapporten en verslagen van de 22 internationale stedenbouwkundige congressen, van 1914 in Londen tot 1956 in Wenen, zijn een getuigenis van de diepgaande verandering, die heeft plaats gevonden in het wezen van de stedenbouwkunde. Bij de ene natie heeft deze ontwikkeling sneller ingang gevonden dan elders. Nederland behoort tot de landen, die op dit gebied progressief zijn. Het doel van de stedenbouwkundige planning is dus, bij te dragen tot het welzijn van de bevolking maar niet alleen door het bevorderen van uiterlijke schoonheid en het dienen van de economische eisen van de moderne techniek. Voor het welzijn zijn natuurlijk tal van voorwaarden te vervullen. In de eerste plaats morele. Rechtszekerheid, geestelijke vrijheid zijn hiervan voorbeelden. Zij liggen geheel buiten het gebied van de stedenbouw. Hetzelfde geldt voor primaire materiële voorwaarden, zoals voeding en beschutting. Maar de bijdrage van de stedenbouw behoort tot materiële voorwaarden van hoger orde, die op het morele vlak een gunstige uitwerking hebben. Verzekerd moet zijn, dat alle activiteiten van het leven, zowel in de vorm van inspanning als van ontspanning, zich gunstig kunnen ontplooiën. Dit door het scheppen van het daartoe geëigende fysieke milieu, zoals de sociologische term luidt. Dit voor alle lagen van de bevolking en, zo mogelijk, voor ieder naar zijn aard, van de wieg tot het graf. De eisen, die het moderne leven aan dit milieu stelt zijn ruimer en ingewikkelder dan vroeger en zij zullen dit in de toekomst nog meer zijn. In de eerste plaats is vereist een goede hygiëne, in haar ruimste betekenis. Daarom niet alleen frisse lucht en zonlicht in straten en huizen, maar al hetgeen nodig is om gezond te kunnen leven in alle stadia van het bestaan. D.w.z. er moet worden voldaan aan de eisen van de fysieke en psychische hygiëne. Voor de kinderen op alle leeftijden de passende ruimte voor hun spel en lichaamsbeweging buitenshuis op daarvoor geëigende, d.w.z. korte afstanden van huis. Voor volwassenen en bejaarden bij de woning, in de buurt, in de wijk of op grotere afstand ruimte en accommodatie voor ontspanning in passieve en actieve vorm. En niet alleen in de woonomgeving, maar ook op de plaatsen, waar de bevolking zich begeeft voor arbeid, inkopen, ontspanning en allerlei bezigheden, moet vermijdbare irritatie zoveel mogelijk beperkt worden. Dit houdt in vrijwaring voor stof, stank, geraas en voor verschillende vormen van psychische hinder, waar het moderne leven zo gemakkelijk aan is blootgesteld. Verkeers hinder en -gevaar, reclamehinder. Vooral spanningen door onvoldoende afzondering van de woning en onvoldoende rust in de woning moeten vermeden worden. Tekort-

komingen op deze punten scheppen onbehagen, welke zijn weerslag heeft op de gedragingen van de bevolking, bv. baldadigheid bij de jeugd, drankmisbruik bij volwassenen. Ook lelijkheid, eentonigheid of rommeligheid zijn deprimerend voor degenen, die door hun aard of door omstandigheden, daarvoor gevoelig zijn. Positieve kwaliteiten scheppen daarentegen welbehagen en bevorderen het welzijn in morele zin: tevredenheid, saamhorigheid, verhoging van het gevoel van eigenwaarde, zelfbeheersing. Van betekenis in dit geheel van factoren is de beplanting in de bebouwde stadsgedeelten. De beplanting brengt door haar natuurlijke vorm een element op menselijke schaal in de kolossale afmetingen van de grote stad. Beplanting is een object, dat nooit verveelt, als ze goed is aangelegd. Beplanting is in voortdurende verandering en doet meelevens aan de wisseling van de jaargetijden. Bomen hebben een gunstige invloed op het microklimaat. Zij geven schaduw en koelte op zonnige zomerdagen: zij breken de kracht van de wind. Onderzoekingen uit de laatste tijd hebben hun geluiddempende invloed vastgesteld.

Na het belang van de hygiëne is een goed stedenbouwkundig plan in het belang van het gerief. Het gerief heeft in de stedenbouw vele vormen en schakeringen. Daartoe behoort een rationeel stelsel van voorzieningen op cultureel, sociaal en economisch gebied. Dit op schaal van buurt en wijk, waarvoor scholen, kerken, winkels. Voorts op schaal van grotere eenheden, zoals stadsdelen, steden en agglomeraties, waarvoor ik noem een begraafplaats, een schouwburg, een ziekenhuis en nog vele andere, van een woonwagenkamp tot een luchthaven toe.

Verwant met de zorg voor het gerief is de accommodatie voor het verkeer. Het verhoogde trottoir, een van de oudste vormen van gespecialiseerde verkeersruimte, was oorspronkelijk alleen gerief; thans onmisbaar voor de veiligheid. Maar naast gerief en veiligheid heeft de zorg voor het verkeer ook een economische waarde. De planning voor het stadsverkeer is een zich snel ontwikkelende specialisatie, waarvan de bevindingen door de stedenbouwkundige, die zijn beroep verstaat, verwerkt moeten worden. Dat door een functionele structuur van een stad de stromen van het verkeer gericht kunnen worden, is in de praktijk gebleken. De aandacht, die het indrukwekkende geheel van de moderne verkeersmiddelen in hun veelheid van vormen vereist, moet de voetgangers niet doen ver-

geten. De laatste tijd zien wij een toenemende belangstelling voor de voetganger in de stadscentra. Naast de hygiëne, het gerief en de verkeerseconomie zijn er doelstellingen in het sociale vlak. Een voorbeeld is het wijkbeginsel. Dit beginsel is in 1917 door de Amerikaanse Mary Parker Follett gepropageerd in een boek, getiteld *The New State*, dat spoedig enige herdrukken beleefde. Perry gaf aan dit denkbeeld een stedenbouwkundige vorm in zijn bijdrage tot het *Regional Plan van New York* en zo hebben wij het leren kennen. Het werd hier te lande door een Rotterdamse studiegroep ontwikkeld in een publicatie: *De toekomst der stad, de stad der toekomst*. Het wijkbeginsel gaat uit van zekere ruimtelijke groeperingen in de vorm van wijken, die voor de grote stad vijf- of soms tienduizend woningen omvatten. Men tracht, door deze wijze van aanleg, met een duidelijk uitgesproken eigen centrum, de bewoners een gevoel van binding te geven met hun wijk. Men verwacht, en het wordt door de ervaring bevestigd, dat door het herkennen van de eigen wijk de belangstelling voor het wijkleven wordt bevorderd. Wij zien hier een sociaal-psychologisch effect van een stedenbouwkundig plan. U ziet hieruit, hoe verrekend, zelfs ambitieus, de stedenbouwkundige doelstellingen kunnen zijn.

Thans nog een enkel woord over de vormgeving. Het gaat daarbij niet alleen om schoonheid, zoals wij met een wat zwaar woord zeggen, maar om de juiste vorm. Dit wil zeggen dat er harmonie in vorm moet zijn tussen de verschillende elementen, die men in de stad bouwt of aanlegt, en harmonie tussen vorm en functie. Indien deze harmonie ontbreekt van vorm, kleur en functie, dan ontstaat een gevoel van gestoordheid of onbehagen voor degenen, die ervoor gevoelig zijn. Dit is uiteraard een persoonlijk iets en men went ook aan lelijkheid. Het beeld van een door zijn vorm boeiende stad is steeds opnieuw een vreugde voor degenen, die er oog voor hebben gekregen. Overigens zijn een behoorlijke esthetische verzorging van de stad en het scheppen van een aantal hoogtepunten uit een oogpunt van schoonheid daden van cultuur. Het zou toch hoogst onlogisch zijn, de schone kunsten te bevorderen, de beste produkten ervan in musea te bewaren, op de scholen de esthetische vorming te verzorgen, prijzen uit te loven aan kunstenaars en dan het ruimtelijke kader, waarin de bevolking leeft - de stad, het dorp en het landschap - door gebrek aan belangstelling en zorg in platte lelijkheid te laten verkommeren. Door goede stedenbouw moet de zin voor schoonheid en goede smaak mede worden ontwikkeld. Het element van kunst in de stedenbouw is in hoge mate sociale kunst en dienend. Beperkingen vloeien daaruit voort. Bij de vormgeving wordt een aantal beginselen gevolgd, waarvan ik u enige ter illustratie zal noemen. De tijd staat niet stil, en in de toekomst zal men over sommige dingen anders denken dan nu, zoals wij nu andere opvattingen hebben dan in het verleden. Een eerste beginsel is, dat de vorm uitdrukking moet zijn van de functie. Een moderne ontwerper wil geen schijn. Een verkeersweg moet men niet beplanten, als ware deze een oprijlaan en een verkeersplein moet door zijn gehele vorm dit verkeerskarakter uitdrukken. Zulk een plein moet niet op een afstand aangezien kunnen worden als een plein, dat bestemd is om het kader te vormen voor een monument. Ik wil niet ontkennen, dat het drukke verkeer om de fontein op de Piazza dell'Esedra in Rome een merkwaardige spanning geeft; maar het lijkt mij riskant om een dergelijk effect, dat het aan monumenten zo rijke Rome kan verdragen, elders opzettelijk na te streven. Ook gebouwen - ik kom hier op het gebied van de architectuur - moeten een harmonie vertonen tussen vorm en functie. Een brandweer-

kazerne moet er niet uitzien als een basiliek, al hebben ze beide een toren. Een museum, een zwembad, een gymnasium moeten een eigen karakter hebben en hun plaats in de stad en hun omgeving moeten dit ondersteunen. Een tweede beginsel is de overzichtelijkheid en klaarheid. Een stadswijk moet geen doolhof worden. Daarom moet het stratenstelsel een begrijpelijk stramien bezitten. Bepaalde functies moeten logisch uit het plan voortvloeien. De winkelcentra van wijk en buurt moeten gemakkelijk te vinden en te herkennen zijn. Bijzondere gebouwen moeten een plaats krijgen in overeenstemming met hun architectonische en maatschappelijke betekenis. Eentonigheid moet worden vermeden door schakeringen in de bebouwingswijzen, door afwisseling in bouwhoogte en door de wijze van aanleg van de straten en de andere open ruimten tussen de gebouwen. Hoge gebouwen kunnen fungeren als oriënteringspunten en zijn als accent van grote waarde. Hun vorm moet daarom niet plomp zijn en zij moeten niet te geconcentreerd worden geplaatst. Dit zijn enkele voorbeelden van uitgangspunten, die de stedenbouwkundige ontwerper ten dienste staan bij de verzorging van de vorm. Ik zal mij tot deze voorbeelden beperken. Behalve de esthetische bevrediging, die de goede vormgeving schenkt, verwacht men hieruit, dat de bewoners hun stad, hun wijk of hun dorp meer dan anders zullen waarderen en als iets eigens zullen ervaren. Het gevoel voor het eigene stimuleert de saamhorigheid van degenen, die datzelfde eigene op zichzelf betrekken.

Overzien wij nog het gebied van de stedenbouwkunde, waarvan ik een aantal facetten heb belicht, dan zien wij, dat er verscheidenheid van elkaar complementerende doeleinden wordt nagestreefd en dat daarbij gebruik wordt gemaakt van geschakeerde middelen uit een veelheid van menselijke kennis en wetenschap. Het wezenlijke van het stedenbouwkundige werk is het voorbereiden van plannen van ruimtelijke ordening, die functioneel goed zijn en esthetisch bevredigend. Deze plannen hebben tot strekking, een evenwichtige syntese te verkrijgen tussen wat anders slechts een verzameling van heterogene doelstellingen zou zijn. Een goed stedenbouwkundig plan is een syntese. Wij zien hieruit, dat de ambities van de stedenbouw verreikend zijn. Zij die de stedenbouwkunde als hun beroep beoefenen, willen door de maatregelen, die zij aanbevelen, bijdragen tot het welzijn van de bevolking. Niet alleen in materiële zin door recht te doen aan economische en technische gezichtspunten en aan eisen van algemene hygiëne, maar ook in morele zin, door aan de ruimte zoveel mogelijk schoonheid en karakter te verlenen, willen zij bijdragen tot het welzijn. Bovenal door het gebruik van de ruimte in overeenstemming te brengen met de behoefte aan sociale verbondenheid en individuele ontplooiing.

Tenslotte nog enkele woorden over de persoon van de stedenbouwkundige, over degene, wiens beroep en taak het is, zich aan de behartiging van deze belangrijke materie te wijden. Hij zal een aantal aangeboren eigenschappen moeten combineren met verworven kundigheden en kwaliteiten. De stedenbouwkundige, zoals hij in Delft wordt gevormd en hier aan de Academie zal worden gevormd, zal in staat moeten zijn samen te werken met andere bij de planning betrokken specialisten, ingenieurs, architecten, economen, sociologen en juristen. Hij zal deze samenwerking in teamverband moeten kunnen verrichten en daarbij open moeten staan voor de facetten, die de hoofdzakelijke aandacht hebben van andere specialisten dan hijzelf. Wellicht wordt hij eens geroepen tot de leiding van het team, maar daarvoor dienen er bijzondere persoonlijke eigenschappen aanwezig te zijn, om het werk te dragen tegen-

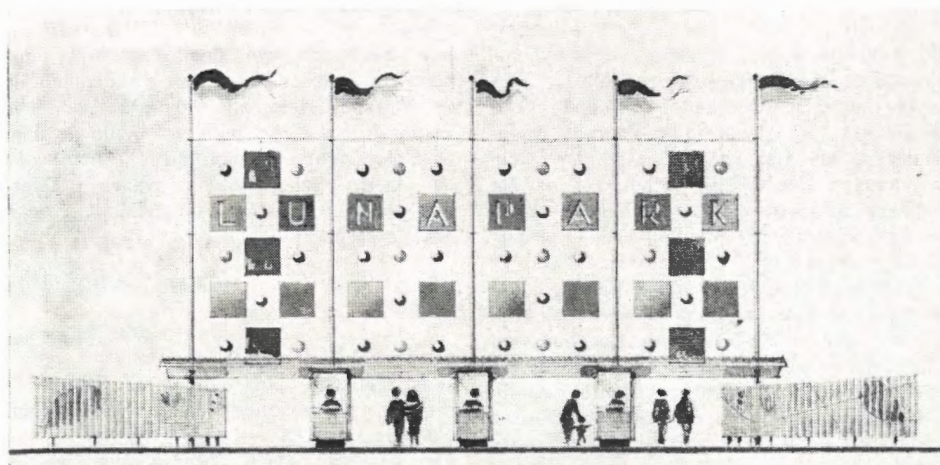
over de besturende colleges en het publiek. Een Engelse staatscommissie heeft in een rapport over de Qualifications of Planners de eigenschappen genoemd, die de leidende figuur in het planwerk moet bezitten: intelligentie en verbeeldingskracht, rijp oordeel en gezond verstand, brede belangstelling en menselijk begrip. Verder de bekwaamheid van beslissingen te nemen, om anderen te overtuigen van de noodzaak deze te aanvaarden en de kracht om leiding te geven. En vooral het moeilijk vertaalbare „the wisdom of good minds”.

Geachte toehoorders,

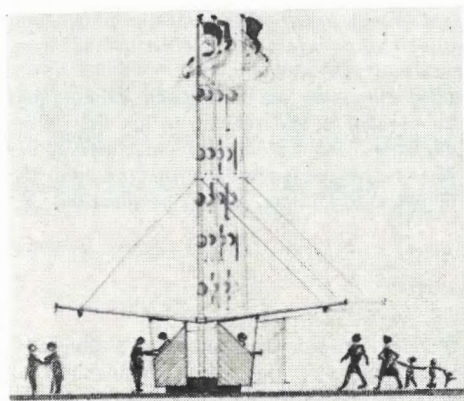
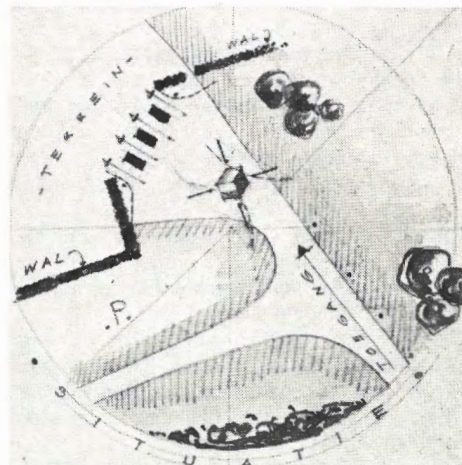
Nu wend ik mij speciaal tot de jonge studenten onder u. Gij zult de pioniers zijn van de thans ingestelde cursus. Ik heb u een korte schets gegeven van de inhoud van de stedenbouw en van de eigenschappen die van u verlangd worden, behalve de energie om door avondstudie u voor het mooie beroep van stedenbouwkundige te bekwamen. Wie het terrein van de stedenbouwkundige praktijk overziet, wordt geïmponeerd door de breedheid van het gebied, waarin hij kan worden betrokken. Aan de andere kant zal de beoefening van het beroep een toegewijde verzorging vragen van het detail, hetgeen een van de charmes van het beroep kan zijn. Dit vooral voor degenen, die in de kunst van de vormgeving een voornaam deel van hun levensvulling zien.

Literatuur

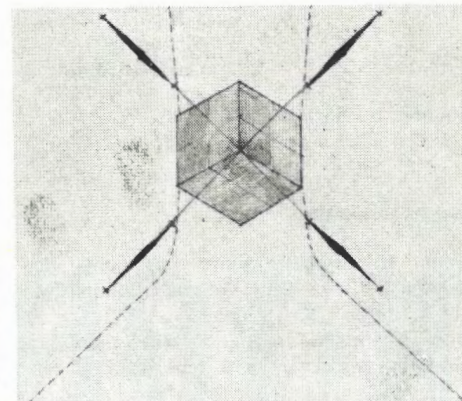
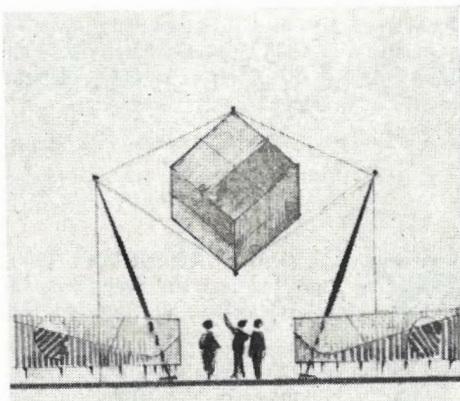
- 1 The basic works of Aristotle (edited by Richard McKeon) *Politica*: Boek VII, Hoofdst. 5 en 11.
- 2 P. Bakker Schut Stedenbouwkundige idealen van het einde der 15e tot het begin der 17e eeuw. *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedenbouw*, april en mei 1942
- 3 L. H. J. Angenot Saltaire een eeuw oud. *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedenbouw*, mei 1952.
- 4 William Ashworth *The Genesis of modern British town planning*, 1954.
- 5 Ebenezer Howard *Garden cities of to-morrow*, 3e ed. 1946.
- 6 Wieger Bruin Ebenezer Howard, *De Tuinsteden van morgen*. (Inaugurele redevoering Wageningen).
- 7 Phillip Boardman Patrick Geddes, *maker of the Future* (1944).
- 8 Patrick Geddes *Cities in Evolution*, 1915 (revised edition 1949).
- 9 L. Mumford *The culture of cities* (Amerikaanse uitg. met register) 1938.
- 10 *The Regional Survey of New York and Its Environs*. (vol. 7 *Neighbourhood and Community Planning*, 1929).
- 11 Fritz Schumacher *Fragen städtebäulicher Gestaltung* (1951).
- 12 José Luis Sert *Can our cities survive?* (1944)
- 13 *Report of the Committee on Qualifications of Planners* (H. M. Stationary Office, 1950).

Aanzicht hoofdtoegangspoort

Zij-aanzicht

Aanzicht ruimtelijke figuur op voorplein

Motto „Toeter”

Uitslag van de weekendprijsvraag nr 4 „Ingangspoort kermisterrein”

Naar aanleiding van deze prijsvraag werden vijf inzendingen ontvangen.

Ondanks het feit dat iedere deelnemer kennelijk met veel plezier eraan heeft gewerkt, sommigen heel uitgebreid, anderen zeer vluchtig, toont de prijsvraag aan, dat het zelfs bij een opgave met niet te grote draagwijdte, toch moeilijk is het karakter van het onderwerp in de roos te treffen.

In geen der inzendingen komen het blikvanger zijn, het feestelijke, het tijdelijke, het dorpse, het demontabele en het eenvoudige construeren geheel tot hun recht.

Er is een beetje te veel invloed merkbaar van de „Expo”.

Wij menen de inzendingen als volgt te moeten beoordelen:

Motto „Kemitere”

De poort en de kassa's vertonen zware statische betonvormen, die vermoedelijk wel van triplex of board gedacht zijn.

Het ontwerp werd daardoor wel te veel een erepoort voor een nogal rechtzinnig boerendorpje.

De jury meent dat met kermisjolijt wat

minder hoekige ernst gemoeid is. Meer feestelijkheid en minder architectuurpretentie.

Motto „Trial”

Ondanks het feit dat van deze inzending bijzonder veel werk werd gemaakt, zowel in de ontwerpgedachte als ook door een zeer uitvoerige tekening, is het ontwerp toch een „Trial for error” gebleken.

Een dergelijke „emotiebaan” maakt de hele verdere dorpse kermis eigenlijk overbodig. Bovendien is het opstellen en later weer demonteren en opbergen van dit gebouw met annexen dermate arbeidsintensief dat het daardoor onbetaalbaar zou worden.

Een materiaalcombinatie brons en jute lijkt de jury nogal vreemd.

De situering is niet gelukkig.

Motto „Emmer geëmmen”

Het is constructief onmogelijk een wankel 10 meter hoge mast met slechts 2 tuien over-eind te houden.

Mast, vijver en wereldbol vormen een te zwaarwichtig trio voor een doodgewone kermis met kop van jut, zuurstokken en geschoten teddyberen.

Het weghalen van het walletje over een

dergelijke lengte is wel erg drastisch. Te loven valt het feestelijke karakter van het geheel.

Overigens hoopt de jury naar aanleiding van de toelichting, dat ook wanneer de inzender architect zal zijn geworden, hij niet zal nalaten dit tekenwerk te verontschuldigen.

Motto „Symphonie for fun”

De gedachte om van de ingang in verband met het avondgebruik een soort licht-architectuur te maken is zeer te waarderen. De eenvoud en het luchtige karakter zijn goed gezien.

De ingangspatië is echter een vrijstaand element geworden, dat men zich als ruimtelijk teken op een plein of op een kruising van paden op een tentoonstelling kan denken, maar niet als toegang, waar onderdoor men een kermis betreedt.

De, overigens eenvoudige, eigenlijke ingang met de kassa's staat er ook wat onvast naast.

De jury heeft zich wel vermaakt over de gedachte dat een drents walletje wordt gespaard, wanneer men de beplanting eraf sloop en de grondhoop laat liggen.

Motto „Toeter“

Het eigenlijke ingangselement is wel gestlaagd.

Luchtig, feestelijk, royaal van gebaar, leuke materialen, eenvoudig op te stellen en af te breken en goed op te bergen.

Het tweede element met de zwevende kubus had, indien het niet beter weggelaten had kunnen worden, zeker veel verder van de ingang verwijderd moeten staan.

Bijvoorbeeld bij het begin van de toegangsweg bij de Hoofdstraat.

Ook dit element is te veel een centrale plastiek, waar men omheen moet lopen, hetgeen inzender heeft trachten te verhelpen door een paar geleidingswandjes.

Ondanks deze bedenkingen meent de jury toch, dat het laatste ontwerp bekrond kan worden en de boekenbon mag ontvangen. Bij de opening van de naambrief bleek de inzender te zijn:

A.J. van Wageningen, architect H.B.O. te Amersfoort.

Cora Nicolai—Chaillet
Sytze Dijkstra
Arno Nicolai

Emmen, 30 april 1959

Boekbespreking

Dada, Monographie einer Bewegung, herausgegeben von Willy Verkauf, Arthur Niggli Ltd., Teufen (A R) geb. f 37,90

De geschiedenis van het ontstaan der Dada-beweging, haar invloed en „neven“-bewegingen is nog niet behoorlijk verteld en daarom is dit werk, waaraan enkele mensen hebben meegewerkt, die tot de voormannen van de Dada gerekend mogen worden ook wel van betekenis. Die medewerkers zijn dan: Willy Verkauf, die pas later is komen kijken, Marcel Janco, één van de stichters der Dadabeweging, die toen destijds ook in Zürich zat, Richard Hülsenbeck, die op 11 februari 1916 in Zürich kwam en dus ongeveer een week na de opening van het befaamde „cabaret Voltaire“, waarmee volgens de ingewijden de Dada-beweging is begonnen (6 februari 1916) al mee ging doen, voorts Hans Richter, die er eigenlijk niet bij hoort, maar wel sympathiseerde, Hans Kreittler, Rudolf Klein, Hans Blaukopf, Hans Bollinger, de andere medewerkers behoren tot een generatie, die in de herdenking van „Dada“ een mogelijkheid zien om in historisch opzicht verdienstelijk werk te verrichten. Misschien hopen of verwachten ze, dat de „Dada“-beweging nieuw leven ingeblazen kan worden en dat zij daarbij dan met ere genoemd worden? Het komt meer voor, dat richtingen, die door de pioniers zijn vergeten, door een al te ijverig nageslacht weer worden opgedoet. In dit opzicht maakt in ons land de „Stijl“-beweging een gevaarlijke tijd mee.

Dat echter een neo-Dada zal ontstaan lijkt onwaarschijnlijk, omdat Dada eigenlijk meer een houding was dan een kunstrichting. Zij was naar mijn gevoel ook te zeer gebonden aan de burgerlijke ontevredenheid van een paar jonge Zwitsers en in Zwitserland vertoevende emigranten, die de oorlog, de eerste Wereldoorlog dan, uit de verte gadesloegen.

Dat de Dadabeweging tenslotte toch een internationaal tintje kreeg is niet het minst

te danken aan Tristan Tzara, die met de halve wereld correspondeerde en een enorme ijver aan den dag legde. In dit opzicht kan men hem vergelijken met Theo van Doesburg, die immers eveneens de behoefte had „De Stijl“ internationaal te maken en in zijn pogingen hiertoe zich eveneens bijzonder actief betoonde. Gegeven het belang van Tzara voor de Dada-beweging als wier „hogepriester“ men hem zou kunnen beschouwen, is het jammer, dat in deze publikatie niets van hem is opgenomen. Hierdoor wordt het boek wel een beetje het verslag van buitenstaanders. Er staan daardoor ook wel enige fouten in het boek: Hans Citroën moet bijvoorbeeld Paul Citroen zijn, van Theo van Doesburg en „De Stijl“ wordt alleen de kant belicht, die verband had met „Dada“, bepaald niet de interessantste zijde. In het hele boek worden trouwens om de zaak wat belangwekkender te maken kunstenaars bij de beweging betrokken, die er of helemaal niets of slechts zijdelings iets mee te maken hadden zoals Picasso en Kandinsky. Het boek is uitvoerig geïllustreerd en geeft indien men het niet zonder kritiek leest wel een goed overzicht over het verloop dezer beweging.

R. B.

Contemporary Danish Architecture 1958, edited by Finn Monies and Bent Rogind, text by Esbjorn Hjort, Arkitektens Forlag, Copenhagen, geb. f 19,85

Een bijzonder fraai uitgevoerd boekje over Deense architectuur van de laatste tijd met een korte toelichting. Als toelichting eigenlijk wel wat erg beknopt. Ik kan me tenminste niet voorstellen, dat over de Deense architectuur niets anders te zeggen valt dan dat deze nooit nieuwe wegen heeft gevonden maar ook nooit het uitzonderlijke en opvallende heeft nagestreefd. De moderne architectuur, waarmee dan het functionalisme is bedoeld, vatte hier nogal gemakkelijk vaste voet: „The new ideas so quickly won a footing in Denmark that here, in contrast to other countries, there was actually no clash of interests between the official academic architecture and the modern one,” zegt Hjort en men kan zich afvragen of dat nu wel een voordeel is. In zijn inleiding houdt deze overigens toch goed georiënteerde deskundige geen rekening met de invloed van „De Stijl“ en de rest van de Nederlandse architecten uit de twintiger jaren, als hij zegt: „The pioneerwork to create a new conception of architecture which could serve our modern industrial society better than the classical architecture of the academies was, as is well known, carried out in Europe by the Bauhaus-Dessau-people and the group round Le Corbusier and l'Esprit Nouveau“. Ook is de uitlating: „The cubist architectural style which was the original functionalistic style“ nogal vreemd en verwarrend. Maar overigens een mooi boekje om de buitenlander op de hoogte te brengen van de stand der Deense architectuur. Wel is de keuze, doordat het een min of meer officiële uitgave is, niet erg persoonlijk en zo vindt men dus naast Arne Jacobsen's werk een aantal saaie dingen, waarbij wel blijkt, dat er „geen tegenstelling bestaat tussen de academische en de moderne richting“. In de landhuizen lijkt me nog al ster-

ke Japanse invloed na te wijzen: knappe bungalows vooral, die echter bepaald niet tot het pionierswerk behoren. Het is eigenlijk steeds weer Arne Jacobsen, die er uitvliegt, terwijl Kay Fisker's Voldparken als wijk het toch wel doen, natuurlijk ook door de rangschikking van de blokken en de situatie. Het „allernieuwste“ van een Venturelli, van Andrault of Utzon is hier nog niet doorgedrongen en dat heeft dan ook weer zijn voordelen, want in Denemarken zouden zulke excentriciteiten helemaal niet passen.

R. Blijstra

Jens Møllerup. „Indredning af Butiker“

Uitgave Arkitektens Forlag, Copenhagen 120 pag. f 13,85

Een eerlijke Deense uitgave over winkel-inrichtingen met overzichtelijk fotomateriaal van de meest voorkomende soorten winkels. Het bevat waardevolle aanwijzingen niet alleen voor de architect, doch in het bijzonder voor de winkelier zelf.

Voor diegenen, die het Deens minder goed beheersen, is een résumé in het Engels opgenomen. Jammer dat de omschrijving van een aantal uitgevoerde projecten niet van Engelse of Duitse tekst is voorzien.

J. Spakman

Morris Ketchum Jr. „Shops and Stores“

Uitg. Reinhold, New York. Meulenhoff en Co. N.V. - Amsterdam (importeurs).

260 pag. geb. f 62,10

Het boekwerk „Shops and Stores“ van Morris Ketchum is een geheel herziene uitgave van de in 1948 verschenen eerste editie. Op groot formaat gedrukt en degelijk uitgevoerd, overzichtelijk en veelomvattend, is het als zodanig voor ieder die met deze materie te maken heeft een aanwinst voor zijn studiemateriaal. Uitstekende foto's, plattegronden, perspectieven en schetsen verrijken de in het Engels geschreven tekst. De gehele problematiek van het winkelen, organisatie en indeling der verkoopsruimte, verkeer, bevoorrading en vele andere dingen worden uitvoerig behandeld.

Aparte aandacht is besteed aan de technische installaties, zoals brandbeveiliging, verlichting, verwarming, ventilatie en air-conditioning.

In het hoofdstuk „materialen, kleuren en constructie“ laat de schrijver de verschillende materialen met diverse toepassingsmogelijkheden de revue passeren. „Color-pictures“ verduidelijken de mogelijkheden van contrastwerking, camouflage en effecten, welke met goede kleurtoepassing is te bereiken. Het hoofdstuk „winkelfront“ is goed door-gewerkt en laat ons, naar gelang de functie, vele mogelijkheden zien van het gesloten resp. het open front, inbegrepen etalages, vitrines, entree en opschriften.

In deze nieuwe uitgave zijn de hoofdstukken betreffende wonhuizen en winkelcentra met hun geheel eigen problemen, herschreven, gezien de stormachtige ontwikkeling op dit gebied.

Al met al kunnen we blij zijn met een herziene druk van dit voortreffelijke boek.

J. Spakman